

שנאה עצמית

נוסח ארנדט

ישראל גוטמן

הסוציולוגית הנה ארנדט. היושבת קבע בארצות־הברית, ביקרה בארץ בימי משפט איכמן ככתבת כתב־העת "ניו־יורקר". כתוצאה מהסתכלויותיה ורשמיה נחפרסמה בבטאן הניו־יורקי בחודשים פברואר ומרץ 1963 סדרה של חמש רשימות ארוכות. מיד עם הופעתם עוררו מאמריה של ארנדט תשומת לב כללית. הענין הציבורי הרחב לא נבע רק מהדעות האכזבניות שהביעה המחברת בנוגע למשפט ומהלכו, אלא עיקרו בהפיסת ההיסטוריה, או ההיסטוריוזופיה, התמחה של ארנדט ת. א. לא הסתפק בכך שמאמריה הודפסו בכתב־עת נפוץ וכעבור עת קצרה קובצו הרשימות, ללא שינויים מהותיים, בספר נפרד.¹ לאחר הופעת הספר גבר הפולמוס מסביב לנושא ובוויכוח החריף נטלו חלק יהודים ושאינם יהודים, מלומדים וחדיטות. התגובות שבאו בתחילה מצד היהודים סטוצא גרמני היושבים בארצות־הברית, התפשטו עד מהרה, והפכו לדיון מקיף וכולל. בשנת 1965 יצא ספרו של יעקב רובינסון העושה חשבון עם השגותיה של ארנדט ומערער על מדיניות העובדות בחיבורה.² כמו כן הופיע בגרמניה ספר בשם *Die Kontroverse* המכיל מבחר של סטות שנתפרסמו בעיצומה של המחלוקת שבמרכזו ספרה של ארנדט.³ בשנת 1964 יצאה לאור מהדורה גרמנית של "איכמן בירושלים" להנה ארנדט ולהוציא תוספות מועטות ותיקונים קלי ערך. לא שונה אופיו הכללי של הספר⁴ גם בלבושו הגרמני.

הנה ארנדט נולדה בהנובר שבגרמניה והיא תלמידה של הפילוסופים הגרמנים הכולטים, בני המאה שלנו — הוסרל, היידגר וקרל יספרס. עד ימי כיבוש השלטון בידי הנאצים התגוררה ת. א. בברלין ומאז 1933 התקרבה לצינונת ואף נרחמה לפעולה מעשית בשירות התנועה. היא נאסרה על־ידי הנאצים ובתום ימי המאסר הקצרים, נמלטה לפריז והועסקה שם בעליית הנוער. בשנת 1940 עזבת ארנדט את פריז, אך אין דרכה מובילה לארץ־ישראל, אלא היא פונה לארצות־הברית. כעבור שנים אחדות פרסמה ארנדט בכטאונים אמריקנים

1 "Eichman in Jerusalem" — Report on the Banality of Evil by Hannah Arendt, J. The Viking Press, New-York, 1963.

2 "And the crooked shall be made straight" The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative, by Jacob Robinson, The Jewish Publi- cant on Society of America, Philadelphia.

3 "Die Kontroverse", Hannah Arendt, Eichmann und die Juden, Nymphenburged J. Verlagshandlung.

4 Hannah Arendt — "Eichmann in Jerusalem", Ein Bericht von der Banalität des Bösen, R. Piper Verlag, München.

שני מאמרים ציוניים בהם הביעה השקפות בקורתיות סחמירות על הציונות ומנהיגיה הבכירים.⁵ במרוצת השנים קנתה לה ח. א. שם של מדענית רצינית בתחום הסוציולוגיה הפילוסופית, מתקרה היסודי על „מקורות התנועות הטוטאליטאריות“ נחשב לניתוח חודר ומשובח המצביע על אופיו של המשטר והתמורות שהוא מחולל בארם יחיד ובציבורים גדולים.⁶

„איכטן בירושלים“ נבדל מהיבול העתונאי העשיר שהצמיח המשפט, אין זו רפורטז'ה סרתקת המתמכרת לעיקוב בלשי אחר דרכי לכידה של הפושע, אין זה גם תיאור טהלך המשפט שבו שוורים רשמים והרהורים אישיים, ח. א. עוסקת בעיקר בפרשנות חופסית, בניתוח חופעות שהמשפט משמש להם נקודת מוצא בלבד, ההשלגות ההגותיות והפסיכולוגיות של ארנדט יש להם, כאמור, נגיעה אנב למשפט, ונראה שגם כאשר עוקבת המחברת אחרי רציפית הדיונים בבית־הדין אין כוונתה לסייע לקורא לדעת ולהבין את המתרחש בבית העם בירושלים, אלא בדעתה לחזק גירסתה המקורית הנפרדת.

עצם המשפט זוכה, על פי רוב, אך ורק להסתריגויות אירוניות או קיתונות לעג בוטה של הכותבת, אין כמעט קטע במשפט הגדול, שבו התבוננה ארנדט בריכוז והכנה אינטלקטואלית, הזוכה להסכמה שלמה או דברי הזדהות, השבח שבפיה הוא קמצני וטובלע ואילו הסמל והרוחה נראה בכל, לדידה של ארנדט מהוה המשפט מסכת ארוכה של עיוותים וטעויות: היא מבקרת את תכנון המשפט, מלגלגת על טיעונו של התובע, קובעת כי דברי מרבית העדים היו מיותרים ומסתריגת מפסק־הדין, עם זאת אין ח. א. יוצאת ידי חובתה בקטילה סיטונית של מרבית האישים והאירועים שזימנם המשפט, אלא אל מול המתרחש והנאמר מציבה נוסחה אלטרנטיבית משלה ודעה פסקנית משלה, השלטונות הישראליים, וביחוד דוד בן־גוריון, אשמים בכימור „משפט ראהר“ פוליטי שכל נגמתו אינו גילוי האמת ועשית צדק אלא הפגנת נקם יהודי כלפי חוץ והנחלת שיעור דידקטי כלפי פנים, התובע נדעון האוזנר הוא בעיניה של ח. א. בחזקת מכשיר צייתן הכסוף לתחבולותיו של בן־גוריון, יתירה מזו, האוזנר מרבה להשתעשע ב„ריטוריקה פאתיטית“ אך רגלו מועדת כל אימת שעליו לדרוך על הקרקע המוצקה של עובדות, המניגור הגרמני, סרבציוס, אף הוא אינו כקי בחומר, ולכן מחטיא לעתים ואינו נזקק לנימוקי הגנה קולעים, הסצריים בשפע בסוחה של המחברת, ואילו העדים, שורה ארוכה של פליטי השואה, משבשים בסיפוריהם את טהלך התקין של המשפט, במקום לעסוק באורח ישיר באישיותו של איכטן ובמעשיו, פורשים העדים יריעה רחבה של מאורעות וגורלות אדם — דבר שהוא למורת רוחה של ארנדט, גם מפני שהיא סולדת מ„רגשנות“ וגם משום שאין הפרשיות ההיסטוריות והוידויים שייכים לנופו של המשפט, אמנם השופטים היושבים בדין כן מקובלים על ארנדט, היא מציינת את גישתם האוביקטיבית והשתדלויותיהם להוליך את המשפט באפיק עניני, אולם בסוף הספר מבטלת המחברת את כל המחמאות ודברי המערכה במחזיק אחד, במקום פסק הדין המנומק של השופטים הישראליים בא חיבור חופשי של ארנדט שלפי דעתה הולם יותר את המשפט ומסקנותיו, ולא התוכו בלבד, גם הצורה שבה נכתב הספר, צורתו ומקומתו, הכמיהה למקוריות

Zionism Recowsidered, Menorah Journal, October-December, 1945, New-York. 5
The Jewish State — Fifty years after; where have Haral's Politics led Commentary, May, 1946, New-York.

The Origins of Totalitarianism, N. Y. 1961. 6

הבטחון העצמי שאיננו נקי מתגנשות — פודגסים היטב בכתיבתה של ארנדט. להטוטי סגנון סברייקים וניסוחים בוטים, משחררים ממצור כלשהו. נורשים את עמודי הספר. הקורא חש טעם מר והתנגדות משום הכובד והתגובה שבתוכן הדבריים מתד והקלילות המרהפת של הלשון מאירך גיטא. הנסות הסמונה בסגנון מושחו וקולח כביכול. מחיגשת ביתר שאת על־ידי הבלטה עצמית של אישיות הכותבת. אין מנוס ממסקנה שח. א. סובלת מסנה יתירה של יוהרה אינטלקטואלית. המעניקה לה זכות לצפות על־הכל מעמדה „מורמת“, להבין את הכל בעליל. ולהבין תמיד טוב יותר ומהר יותר מאחרים. מסתבר כי אין ארנדט מרבה להתחבט עם הספק. הגיטה המסקנית הזוחכת אינה נבלמת גם כאשר ניצבת הכותבת מול צומתי בחירה סרגיים וכל כיוון אפשרי מוליך אל חוסר מוצא ואבדון בלתי נמצע. תחצים המושחזים של לשון עוקצנית והגדרות חד־משמעיות נופנים בעיקר כלפי בני־צמח. לא לחינם מצחירה ארנדט על סלידתה בפני רגשנות. פה ושם מתרשם הקורא שלא רק מרגשנות סתרחקת המחברת אלא גם מרגש כלשהו. על הסופר ק. צטניק (יחאל דינור) יודעת ח. א. לספר לנו רק זאת ש.ספריו על אוטוביון עוסקים בבתי־בושת. הומסקסואלים ו.סיפורים סיקנטיים אחרים.⁷ התמוטטותו של ק. צטניק על דוכן העדים לא באה כנראה מעוצמת הרגשות והסיוטים שפקדו אותה. אלא כפי שמסערת ארנדט ברמויה. הוא נעלב ולא אבה להוליך את עדותו בסטלול של שאלות. על הרב ליאו בק. אישיות נערצה על רבים. וביהוד על יהודים מיוצאי גרמניה. אומרת ארנדט שהיה. בעיני יהודים ולא יהודים כפיהרר יהודי.⁸ העובדה כי הכינוי „פיהרר“ הורבק לאיש ציבור ומות של סרריך רוחני יהודי אומרת דרשני. פרופסור גרשם שלום כתב במכתב גלוי להנה ארנדט כי נערד מכתובתה ב.איכמן בירושלים⁹ דבר שקשה להגדירה. אך הוא מוחשי ביותר ומכונה בשפת אידיש „אהבת ישראל“¹⁰. ושוב. כמדומה שלא רק אהבת ישראל אינה שורה על „איכמן בירושלים“ אלא לשוא נתור בו אחר אהבת אדם. וכלי אהבת אדם נמצאת כל כתיבה מקופחת. וביחוד זו המתספרת להבין לצרתם של יהודים ודרים הנפתלת של קבוצת־אדם בעתות של מצוקה ושבר.

אכן. עבודתה של חנה ארנדט על איכמן בירושלים נפנטה ללא תקנה. לא אחיה נאמן לאמת אם אתעלם מדפים מרתקים וגילויי הכונה משכנעת המצויים בספר. אך אין בכוחם לכפר על מגרעות יסוד שהן מכריעות את הכף.

תיכנון המשפט והיקפיו

ח. א. סבורה כי את איכמן הייב היה לרון טריבונאל בין־לאומי ולא משפט ישראלי.¹¹ כן מתרעמת ארנדט על־כך שהפושע איכמן נידון על־פי חוק ישראלי ל.עשיית דין בנאצים ועוריהם¹². לאחר כל אלה מודה ארנדט שלא קיימת מסגרת שיפוטית בין־לאומית בפניה ניתן היה להעמיד את איכמן לדין ואף אין להצביע על מערכת לגיסלטיבית בין־לאומית

7. Eichmann in Jerusalem (גרמנית) עמ' 268.
8. Eichmann in Jerusalem (אנגלית), עמ' 105. הושט מהדורה גרמנית. כבר צוין כי ארנדט חוזרת במונה הפובע על הכינוי של ויטניצי. המובא בספרו של ראול הילברג „The Destruction of European Jews“.
9. Die Konroverse, Gershm Scholem — Brief an Hannah Arendt.
10. כידוע הצעה מעין זו הועלתה על־ידי אישים שונים. לפני פחיתת המשפט הציע דיר נוחם גולרמן הצעה דומה.

לפיה ניתן לפסוק את עונשו. כאמור, חולקת ארנדט על מבנה המשפט ולפי דעתה לא נועד בית־הדין לשיחזור תקופה היסטורית המשלבים השונים של הפתרון הסופי. המשותף בין משפט והצגה – כותבת ארנדט – הוא בכך ששניהם כאחד פותחים בהורגים ומסיימים בהם. ולא בקרבנות. טענתה של בית־הדין להתרכז אך ורק באישיותו של הנאשם – מניעו ומעשיו. במרכזו של משפט יכול לעמוד תמיד רק זה שעשה מעשה – טענת המחברת. במובן זה הוא דומה לגיבור של דרמה. וכאשר הוא סובל מן הדין שיטבול בעד מעשיו הוא ולא בשל הסבל שנגרם לאחרים עקב מעשיו...¹¹. הקטגוריה מעונינת במשפט ראשית כל בסבלותיהם של היהודים ורק אחר־כך במעשיו של איכמן.¹² משתמע מדבריה של ארנדט כי את המשפט צריך היה לבודד, לא להתחקות אחרי שורשים ולא לעקוב אחרי השתלשלות הרברים. לעסוק רק במעשים הקונקרטיים שביצע האיש ובעין בוחנת של החוק למד ולשקול את המעשים. זהו טיפוס הצדק אותה מבקשת ארנדט.

אמה, נכון הוא, שבית הדין לא הגביל עצמו כאוסן לבדי בעשית חשבון עם הדמות הכלואה מאחורי קירות הוכחות. כשם שהמשפט הגדול שנערך בפני הטריבונל הצבאי הבין־לאומי בנירנברג לא הצטמצם בבחינת המעשים המוכחים בלבד של הנאשמים, אלא ראה בצמרת שעל ספסל הנאשמים קבוצה אחראית להנחות הרעיונות והמבצעים של המשטר בכללו. כן המשפט בירושלים לא בא לעסוק אך ורק באיכמן, אלא לגולל את כל הידוע והנסתר צדיין במזימת ה"פתרון הסופי" ושלבי בצעו. ואיכמן האיש מייצג בדמותו יותר מאשר כל נאצי אחר, זולת היטלר, הימלר והיידריך, את האחריות לתכנון ובצוע של הפשע הכולל. ת. א. משתדלת להפחית ככל האפשר מרובד האחריות הרובצת על איכמן. כמובן, הטענה של הסניגור שאיכמן היה רק מעין בורג במכונה קטלנית אדירה לא מתקבלת אף על דעתה של ארנדט. לדידה לא היה איכמן בורג מבוטל. כפי שמבקש להציגו סניגורו, אך גם אריה רביכוב לא היה מעודו. וכזה מבקש לראותו התובע האזרחי. לדידה של ארנדט הוגבל ספיקותיו של איכמן בתחום מגזר של בצע ומחוז לרשויות ההכרעה. על־מנת לחזק גירסתה תרה המחברת על פני טפת אירופה הכבושה בידי הנאצים ומחפשת הוכחות, מסמכים וראיות מסייעות. בכל מקרה בו מתקשה התביעה להביא הוכחות חותכות ולהצביע על אחריות ישירה של הפיקוד האיכמני, נאחזת ארנדט במציאות, ומבקשת לערער את תפיסת האחריות הכוללת של איכמן. תעודות שאינן מאשרות את גירסת ארנדט או סותרות לחלוטין את הנחתה, נעלמות כליל מעיני המחברת הקפדנית או עוברות טיפול מתאים של פרשנות חוששית וגמישה. כך, איסוף, הופכת האוביקטיביות הסטטילית כביכול, לדוגמטיות עקרה, וכפי שזה קורה פעמים רבות, נמצאת ארנדט נגרעה באותם מוסים עצמם אותם היא מבקשת לגלות אצל הנולת.

כידוע, תחום ההכרעה במשטר טוטאליטארי אינו מוגדר ומופקד בידי מסודות מוכרים ומוסמכים. גם הכרעות חשובות עד מאד, שתוצאותיהן גורליות לגבי מיליונים, עלולות ליפול בישיבה סגורה של אנשים אחדים או לחולד במחוז הרמתני של המנויג. ההכרעה אינה זקוקה לשיקול, לדיון או לאישור. לפעמים לא נותר מסמך מבחיר או מנמק את ההחלטה. בנרמניה הנאצית מקודת הפיהרר נחשבת לחוק שאין עליו עוררין. הפושעים הנאציים מאז תום המלחמה עד היום מנסים למצוא חיפוי במקודת הפיהרר. ההכרעה על

11. עמ' 31 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem
12. ש.ס. עמ' 30

הפתרון הסופי שייכת לאותן ההחלטות הסודיות והשרירותיות שגררו מוות של מיליונים. אין אנו יודעים, ושמא גם לא יודע לעולם, מתי בדיוק, ובאי אלה נסיבות ועל-ידי מי הוחלט להשמיד השמדה פיזית כל בן אנוש שנולד יהודי. אנו יודעים כי איכמן השתתף בוועידת ואנזה, ההתכנסות החשובה ביותר בדרג עליון ביותר, שנקראה לתאם את דרכי בצו של תרצה והתמוני וכל הכרוך בו. ההסתמכות על דרגות צבאיות או שלבים מנגנוניים אינה תופסת כלל במקרהו של איכמן. האיש הגיע לדרגה הגבוהה ביותר, אליה ניתן היה לטפס, ל„מוטאפו“ ראשי לענייני היהודים ומופקד על ביצוע ה„פתרון הסופי“ במבנה הספוטל של הגיסטאפו והמשטרה הגרמנית. משקלו של איכמן וסמכויותיו חרגו הרבה מעבר לדרגתו הפורמאלית. המשימה עצמה, הסודיות האופפת אותה וערכה המדיני הסגולי, קבעו את מעמדו האמיתי של איכמן. ללא התאמה אל הדרג שהוקצה לתפקיד במבנה המנגנוני, זאת ועוד אחרת, חוקרים סרובים הצביעו זה מכבר על העובדה המאלפת שכסולם ההיררכי של מדינה טוטאליטארית מפרזים לעתים רק אנשים בודדים בין הראש והדיקטאטור ובין האדם המופקד על ההוצאה לפועל של מבצע מסוים. במקרהו של איכמן ניצבים בתווך רק מדענים כגון „גיסטאפו מילר“, היידריך ואחר מותו של זה קלטנברונר, וכן הימלר. עדויות רבות מוכיחות כי איכמן בא לעתים במגע עם הימלר. מעל לחבורה זו מצוי היה רק הפיהרר עצמו. כאמור, איכמן התבצר בשטח הסגור, בעל ערך ממלכתי והמטיל מסיבוב יראה וכניעה כללית. במדינה בה אסור ויכוח חופשי בענייני מדיניות הבעת דעה עצמאית היא בתוקף פשע. והנה גורלם של היהודים ענין רגיש במיוחד ואסור במגע. לכן יכול היה איכמן לפסוח על פני דרגות ופקידים בכירים. כשהזנו גבר עם הזמן כאשר עלה בידו להטיל מרות על ראשי שלטון בארצות הכבושות או תלויות, ונוכח כי פקודתו חורצת גורל של הסונים. כוחו של איכמן שנבע מעצם מהות המשימה התחזק בזכות סגולות יקרות-ערך שהזכיח האיש: קנאות עיוורת, חריצות ויעילות בביצוע, לא לחינם אמר עליו מסונו הישיר „גיסטאפו מילר“: „אילו היו לנו משישים איכמנים היינו מנצחים במלחמה“. ברבות השנים הגיע איכמן למידה כזאת של איתנות ודבקות במשימה „שלו“ עד, כפי שנראה, לא אבה לציית אף למסוגלים מהסיס והעז להמרות את סיו של רייכספיהרר הסיס, היינריך הימלר עצמו.

משפטים של פושעי מלחמה הם תופעה חדשה, תופעה שמקורה בנסיבות הזמן, בניגוד המתגלה בין הישגי הקדמה — אמנות והסכמים שקבלה על עצמה החברה המאורגנת ומטוהרת מתוך רצון — ובין התפרצויות של פראות, רשעות, לפיהן האלימות תענה על הכל. איכמן אינו פושע רגיל, כי אם פושע שפעל בנסיבות הזמן ובמצוות מדינה, האיש לא נדחף למעשי מחמת סטיות מדוקרות לעין או תופעה אסוציאלית, האינדיבידואלי שבאיכמן מעוגן עמוק בחברתי, ברעיון כוזב והרסני בעם ובמדינה שאימצו להם את הרעיון כיעוד ותורה חיים. סן הנמנע לתלוש את איכמן האיש מן הרקע ואין להבינו בלי תבנת יסודית, דקדקנית של נסיבות הזמן ומחומם. ארנדט עצמה טוענת בצדק שהשופטים אינם מוצאים שפה קוסמוגיקטיבית אחידה עם איכמן ואינם יורדים לסוף דעתו. וזה לא מפני העמקות הגלושה באיכמן. עולם המוסגים של איכמן נשאר זר ובלתי מובן לגבי אדם שספג ערכי חינוך ותרבות כלליים והורגל לארחות חיים מהוגנים. ואם נכון הרבר — כיצד אפשר לעקוף את הבלתי שכיח במשפט עצמו? העובדה שאיכמן פעל בשליחות כללית וסיגל לו מושגים ומנהגים שלא הוא המציאם, מעניקה מימד כללי-ציבורי למשפט. מצד אחד מפתחה ארנדט מאחריותו הישירה של איכמן מכת אותם הנימוקים שפעל „מטעם“, ניוון משקרים וכלל

לא הבין את משמעות מעשיו. המשתמש בכך שציקר האשמה נעוצה במשטר, בהדרכה הרעיונית, בחברה שעוצבה לפי המתכונת האיכמנית. ברם, מצד שני, מבקשת ארנדט להצר את מעגלי המשפט. ייתכן כי ארנדט היחה מוכנה למשפט שמערטל את הטוטאליטאריזם. הדבר קרוב למרחב ההתענינות של המחברת, אך היא תוקפת ללא הרף את הצד היהודי במשפט. העובדה שהמשפט גולל את נתיבות הייסורים של השואה, האיר מוקדי לחימה, ניסה להבחיר תגובות של יהודים בימי המבחן — טפריצה לארנדט במיוחד. עם זאת אין ההתנכרות המופגנת של ארנדט מונעת מסנה לשים עצמה כפוסקת וידענית טוטמכת בעניני יהודים והתנהגותם. ארנדט משקיעה את כל להט כשרונה כדי לגלף את דמותו של איכטן ולהאיר דקויות אבחנה בחייו ובפעלו. והקורא תמה כי העדינות, ההתחשבות הרחבה כל כך שהעניקה לפרשע כאיכטן, עוזבת אותה כליל שעה שהוא באה לדבר על יהודים כציבור ועל יהודים בודדים. בנוגע ליהודים מדברת ארנדט בהכללות, מטילה האשמות סיטוניות, לא מקפידה בביטוס ההגדרות — כאן הכל מותר, מסתבר כי הטוטאליטאריזם והגובע ממנו הטביע חותמו על נאמניו ואהם עלינו לראות לא כמחוללי פשעים, או לא רק כמחוללי פשעים, אלא גם כקרבנות למגיפה חברתית. ואילו היהודים — שאני, מתייהדים נתבע להיות ראציונאליים מאד, כלפיהם נחמיר בשיפוטנו, עליהם לא חל טירוף התקופה.

האנטי־ציונות של חנה ארנדט

היחס האפקטיבי של חנה ארנדט לציונות גלוי לעין הקורא. המחברת לא מטתלת כלל להצניע את טינתה.

היחס השלילי לציונות חל כמובן גם על מהוו התגשמה של הרעיון הציוני — מדינת ישראל. בעניני הציונים (בגרמניה) — קובעת ח. א. — מופיע המשטר הוויטלרי בשנותיו הראשונות בעיקר ככשלון תרין של ההתבוללות. משום כך יכלו הם (הציונים) מנקודת השקפתם, לפחות משך זמן מסוים, לקיים באזרה לגיטימי שיתוף פעולה עם השלטונות הנאציים.¹¹ המשתמש מניתוחה של ארנדט הוא ששלילת הגולה הטבועה ברעיון הציוני, הכשירה את הציונים לשיתוף פעולה עם הנאצים, ואמנם נכון כי אחדים מראשי הציונות הניחו כבר בעבר שבכניבות מסוימות ניתן לקיים מנע עם משטרים אנטישמיים לטובת האינטרס הציוני. אחדים ממנהיגי התנועה בשנות השלושים, ובייחוד חיים ארלוזורוב, השו בעליל בפעמי הסערה המתקרבת, המריצו ככל יכולתם את עליית יהודי גרמניה, בשלב זה לא נרתעו הציונים משיתוף פעולה מוגדר עם השלטונות הנאציים. מאידך גיסא ערדו הנאצים את עליית יהודי גרמניה לארץ־ישראל, ואף היטלר עצמו, הצדיף הגירה זו על פני יציאה לארצות אחרות. משום כך אשרו השלטונות הנאציים הקלות בתחומים שונים ליהודי גרמניה העולים לארץ־ישראל, כמובן, אין זה אומר שהנאצים בזמן כלשהו השליטו עם הרעיון הציוני בתור פתרון לבעיה היהודית. גישתם הצקרונית לציונות היתה שלילית ללא ספק, אולם בתקופה ההתחלתית זו עדיין לא נחבשה מדימת הרצח הטוטאלי, ופתרון הבעיה היהודית בגרמניה היה עם נישולם והרחקתם מגבולות גרמניה. ארץ־ישראל המנדטורית היתה מהוץ לתחום האינטרסים הישירים של הנאצים, ולארץ ישראל, השוכנת

¹¹ עמ' 89 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem.

כאסיה, היתה רק השפעה מרעטה ביהם על הזירה המדינית הגלובאלית. כמו כן העדיפו הנאצים ריכוז היהודים בארץ מפגרת אחת מאשר הוצרות מוקדים רבים של איבה והלך רוח אנטי־גרמני בארצות מפותחות. בשנים 1933–1937 הגיע עלית יהודים מגרמניה לארץ־ישראל לסימנים ניכרים ועליה זו תרמה חלק נכבד לבנין ופיתוח הישוב. אולם מאז 1937 ואילך מסתמנת ירידה בעליה הכללית ובייחוד בעליה מגרמניה. התמורה הזאת נובעת הן מתוך המצב הפנימי בארץ (מאורעות) והן מתוך שינוי יחס מצד השלטונות הנאציים. המפנה ביהסם של הנאצים חושפע מפניות של חוגים ערביים, שניסו להתקרב לרייך הנאצי וכן מתוך התחשבות עם הגורם הערבי נוסח התחדדות היחסים שבין הרייך הנאצי ובריטניה הגדולה. בקיץ 1937 פורסמו מסמצי ועדת־פיל, והצעה להקים ישות מדינית־יהודית בחלק מארץ־ישראל לא יכלה בשום פנים ואופן להתקבל על דעתם של הנאצים. מדינה יהודית, זעירה ככל שתהיה, עתידה היתה להיחפך למרכז יהודי בין־לאומי וכיוצא מכך אריב מושבע של הנאציזם.¹³

אכן, אילו הסתפקה ה. א. בהנחה שהציונים שיתפו פעולה עם הנאצים משך זמן מסוים, היה עלינו להודות, כי גירסתה תואמת בדרך כלל את העובדות. אך חנה ארנדט קובעת בהמשך הדברים, שלמרות העובדה שבשלבים המאוחרים יותר של הרייך השלישי משלה בכיפה „אנטישמיות קנאית, הר־משמיעה ובלתי־מתפשרת“, הרי אצל פקידים מסויימים יכולת הדברות עם הציונים „מלאה תפקיד מוגדר עד הסוף“.¹⁴ ואין ת. א. מטתלת לבסס את דבריה אלה על הוכחות. אסמכתא יחידה לחיזוק דבריה (נתעלם לפת עתה מהקטעים המרובים על קשריו של איכמן עם הציונות והציונים), נשענת על סיפורו של יהודי יודע־דבר מהניצולים (ה. א. אינה מוסרת את שם האיש). לפיו „איגוד היהודים של הרייך“, שהוקם בהשראת הנאצים בשנת 1939 היה מורכב מציונים, וזאת מתוך הדגשה מפורשת שאלה הם יהודים „הגונים“ וכי הם (הציונים) בדומה לנאצים חושבים באורח „לאומי“.¹⁵

אך מה לעשות, שיודעי דבר לא אלמוניים, סותרים את סיפורת של חנה ארנדט. פרופ' ע. א. סימן בסתו, דיוקנה של חנה ארנדט מוכיח כי אין שחר לטענה כאילו רק ציונים ניהלו משא־ומתן עם השלטונות הנאצים בשם הקיבוץ היהודי בגרמניה, ואילו בר־סמכא אחר, המעורה בחיי יהודי גרמניה, קובע שלא היה הכרל מהותי בהרכב הפרסונאלי בין „ציונות הארצית“ היהודית שהיתה קיימת בגרמניה עד 1938 ובין „איגוד היהודים של הרייך“ שהוקם אחר מכן.¹⁶

חנה ארנדט מספרת לנו גם על יהודים, שליחים מארץ־ישראל, שבאו לגרמניה בימי השלטון הנאצי „מהישובים היהודים בפלסטין והם לא התענינו במפעל ההצלה“, אלא ראו את עיקר תפקידם בהיפוש אחר „חומר אנושי מתאים“, יהודים אלה דברו באופן חופשי „על שיתוף אינטרסים (עם הנאצים), מכל מקום הם היו הראשונים שהורשו לבקר במחנות־ריכוז על מנת לטעוא „מתישבים יהודים צעירים“. כמוכן, הם לא יכלו לשער,

13 לפי החומר שטפסט איכמן, מובא לפי ספרו של יעקב רובינסון, עמ' 37.

14 ראה בשאלה זאת את מאמרו של דוד סדר – ארץ־ישראל במדיניות הגרמנית, מולד 203–

204, ספטמבר 1965.

15 עמ' 89 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem.

16 עמ' 89–90 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem.

17 ראה ע' א. סימן – דיוקנה של חנה ארנדט, כאיתו ענין עצמו עיין במאמרו של אברהם

מרגליות: „ציונות יהודי גרמנית ברייך השלישי“, ילקוט סורשת, חוברת ג'.

מה תסמן אותה דרך של פתרון אי-פעם בעתיד, אך עם זאת הם האמינו, שבמצב כפי שהוא, בו חלק רק יינצל, היהודים עצמם צריכים לעסוק בבחירה.¹⁸ הרמז שקוף למדי. ח. א. מרחיקה כאן לכת מהדוקקות לחצאי-אמיתות עד לעלילה מרושעת. כמובן, שליחי החברעה הקיבוצית עסקו בהכשרת צעירים ובעלית גושים המיועדים להתישבות. ח. א. יודעת היטב כי באותו זמן של טרם מלחמה לא יכול היה איש לשער את הצפור, ואיש לא הגיח כי המצב הוא כזה שרק „חלק יינצל“, הטענה כי שליחי ההתישבות העובדת עסקו בהוצאת מועטים תוך הפקרת הרבים — היא טילוף זידוני, שיכול היה להתרקם רק במוחו של אדם נגוע בשנאה עיוורת. אנשי ההתישבות עסקו בתחום של הכשרה ועלית הצעירים כשם ששליחים אחרים טפלו בשכבות גיל וסקטורים חברתיים אחרים. הרי גם ח. א. עסקה בעלית-נצור, כלומר בהגירת ילדים, האם משום כך נאשים אותה החבריה למלאכה בהצלת מועטים על השבון הרבים?

בספרה של ח. א. המכיל מאות עמודים נחפש לשוא את פני ישראל החדשה — תיאור בית, רחוב או אדם ישראלי, הנוף של הארץ החדשה בה הם מחוץ לתחום ראייה והתענינות של המחברת, פה ושם חודגת ח. א. מגדר שתיקתה ומגלה ענין בפרט או בעיה המעסיקה את הארץ ויושביה, אולם בעיות שצדה העין הכוחנת של ח. א. אינן מקריות והן משתלבות יפה ביחס הנוקשה והעזיב של הכותבת. הנה, תשומת לב של חנה ארנדט פונה באחד הפרקים שבספר אל חוקי האישות הנהוגים במדינת-ישראל, זכאית ח. א. למתוח ביקורת על חוקים אלה, שאינם גם לרוחם של רבים בישראל, עם זאת מאלף הוא ההקשר האסוציאטיבי שמעלה בעיה זו דוקא על דעתה של ארנדט. בשעה שהוקיע התובע הישראלי את חוקי הגזע הנירנברגיים, לא נעלם מפיניה של ארנדט שדיבור על חוקים אלה, לפיהם נאסרו יחסי-מין שבין יהודי וגרמני גרמו לתדהמת ממש, הכתבים בעלי ידיעה רבה יותר, תפסו היטב את האירוניה שבדבר, אם כי לא הזכירוהו ברישומיהם. זה לא היה, כמובן, הזמן המתאים, לומר ליהודים, מה לא בסדר עם החוקים המקובלים בארצם הם.¹⁹ לא מתקבל על הדעת כי בראשם של הכתבים תבקיאום בנושא עלתה גזירה שווה בין חוקי אישות יהודים וחוקי נירנברג, ולא רק משום המאוס והפוגע בעצם ההשוואה שלא בכדי נחרקמה אצל חנה ארנדט דוקא, אולם נתעלם מההזדויות המעוקמת שבאנלוגיה, ונגסה לבחון את הדברים באורח אובייקטיבי ובלתי תלוי, הרי לא רק בקי ורגיל אלא כל בר-בירב יודע כי מנגי אישות יהודים הנהוגים בישראל הם מורשתיים ומקורם דתי, רבים טוענים כי עבר זמנם של חוקים אלה ואין בשום פנים ואופן להעניק להם חוקף אובליגטורי, זכאית ח. א. לטעון כי יש בחוקים אלה משום אפליה כלפי אדם שאינו בן-דת יהודית, תבחר לכוא כבדית גישואין עם בן העם היהודי, אך האם קשיים אלה של גישואים וגירושים נערימים רק בפני יהודי ושאינו יהודי בישראל? האם אין ח. א. מכירה כמה וכמה ארצות קתוליות מפותחות ומכובדות שאף בהן ענינים אלה קשים כקריעת ים סוף, תרי למרות הכל אדם המוכן לעבור את תהליך הגיור (אקט הפוגע ללא ספק במצפונה של אדם בלתי-מאמין ובחירות הפרט), זכאי להכנס לבית אברהם אבינו כדת וכדין, חוקי אישות דתיים-מורשתיים כובלים את האדם המודרני, אך מהותם שונה ואחרת לגמרי מהוקי נירנברג הזכורים לשמצה, כי חוקי נירנברג לא באו לשמר חוקי דת מורשתיים אלא באו להנהיג פולחן גזעני, חוקי נירנברג לא התכוונו לקיים מסורת אבות אלא באו לשבור את

18. עמ' 91 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem
 19. עמ' 38 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem

הקיים ולהפך את הרציפות. יתירה מזו, חוקי נירנברג היו ביסודם אנטי־דתיים ויותר אולי מכל פולחן נאצי אחר, הוליכו אל השורשים האליליים. כל דת, בעלת אמביציות מיסיונריות, או זו הרוגלת בתפיסת עם הנבחר ומתרחקת מציד נפשות, גורמות שאדם שקבל על עצמו עיקרי האמונה וחובת הסצות, דרכו פתחה בכל העולמות, ואילו חוקי נירנברג חסמו את הדרך להמרת דת והצביעו על כך שמהותו של אדם אינה באמונתו הדתית אלא בתחום הביולוגי. את הדת ניתן להתליף, אך הגזע הוא נתון ביולוגי נצחי. אם כן יהודי הממיר את דתו לא בלבד שאינו משתנה אלא מהדיר את הרע שבדמו לחיק התברה הטהורה. כל זאת יודעת ת. א. היא גם יודעת שהעקרון הגזעי העפוף בחוקי נירנברג הוביל במסקניות שטנית עד לתכנית ההשמדה. כי אם הגזע הוא שורש הרע ואין לרפאו ואין לשנותו הרי מן הדין להעבירו מהעולם.

ארנדט מדגישה כי בכל מקרה שאיכמן שמע על ציונות היה חוזר על הסיסמה השגורה בפיו, קרקע מוצקה מתחת לרגליים²⁰. בכל הרצינות מדברת ארנדט על כך שאיכמן חש יחס מיוחד לציונות, כיוון שהציונים היו אידיאליסטים ואף הוא, אידיאליסט²¹, כי אידיאליסט הוא אדם שלא בלבד מאמין ברעיון אך חי למענו, ועוד כהנה וכהנה. נדמה שאין צורך במלומד כדי לקבוע שאידיאליסט הוא אדם מאמין באידיאל, ואידיאל הוא רעיון נעלה ומקדם. כמובן, יתכן ויכוח על גישות שונות של פילוסופים ותפיסות מדיניות, וזהשקפת עולם שבעיני אחד תהיה נעלה ומתקדמת, תיחשב בעיני אחר למפגרת וריאקציונית. אך לדעת כל אדם בר דעת רק שנאה עצמית בלתי מרוסנת מניעה יהודי לדון על נאצי כגון איכמן וציונות במישור אחד, והנושא כולו אינו ראוי לביקורת דיון עניני²².

איכמן באספקלריה של חנה ארנדט

ת. א. מציירת בהרחבה את אישיותו של איכמן, עובדות בדוקות והשערות דמיוניות משמשות בתיאורה בעירוביות. לכן גם האישיות של איכמן שעל שולחן הניתוחים של הכתבת היא ספק דמות אוטנטית וספק יצירה דמיונית.

באחת הצדק הוא ללא ספק עם חנה ארנדט וכבר התעכבנו על כך, הפושעים הנאציים לא נבראו דוקא עם נטיות טובהקות לעבריות. אלולא המשטר שהפך את הפשע לגושפנקה מדינית, ייתכן שרבים מהנאצים, ואף איכמן בתוכם, היו צועדים בשביל חיים רגוע והקץ היה פוקד אותם על מיטתם. לפי השגותיה של ארנדט רק סקרה עיוור הביא את איכמן למגנבן הרצח. למעשה היה איכמן דמות חסרת־צבע, זעיר־בורגני ביש מזל ללא קלסתר פנים מקורי. כל ימי חייו רדף אחרי ההזדמנות להיות מישור ודרכו היתה רצופה כשלונות (מכל מקום מהתיאור הביוגרפי של איכמן המפורט בסיפורה של ארנדט נובע כי כשלונות תבולט היחיד של איכמן היה באי־יכולתו לסיים חוק לימודים מסודר, והרי זוהי תופעה שכיחה למדי בארצות רבות ובקרב שכבות חברתיות שונות). הנאציזם זימן לאיכמן

20. ר' הילברג בספרו מצביע כי כמעט לכל נאצי בעל מעמד, המעורב בתהליך הרצח, היה יהודי שלי, עמו קיים מנע או לו הוסיף עזרה. לדעת הילברג, היהודי הפרטי של הנאצי הפעיל שימש אחד האמצעים להרגעה מצפונית, מענין הוא בהקשר זה כי היסלר באחד הנאומים (נאום פיון המפורסם), הוקיע את הרבות והחמלה שמגלים גרמנים שונים וטוען כי לכל גרמני, יהודי אחד הנוף משלו.

הזדמנות והוא עט עליה בלי להכיר עיקרים אידיאולוגיים של הנאציונאליסטיזם (לא קרא את המיין קאמף של היטלר), וללא הודות רעיונית ונפשית עמוקה בעצם, גם אנטישמ קנאי לא היה איכמן, ושמה כלל לא היה שונא ישראל. היה לו יסוד להיות אסיר תודה ליהודים, כי קרובו מצד אמו החורגת (יהודי), השיג לו בשעתו תעסוקה הוא קיים יחסים טובים עם יהודים. הוא בו לשנאה ההמונית הפרברסטית של שטרייכר וכנראה לא האמין בחוקי גזע המקודשים, כי בהיותו ממנה על עניני הפינוי בוינה, ניהל יחסים אהבים עם בת יהודיה.²¹

איכמן הוא נמושה נעדרת כשרון. אין הוא מסוגל להביע רציון או דעה באורח מקורי. לשונו הימיווי הם בליל של מטבעות לשון שאולות ושחוקות. הוא חוזר ללא הרף, כאוטומט, על דברים ששמע מפי אחרים. (ההערכה החד-משמעית הזאת לא מפריע לח א לקבוע כי איכמן מצליח בתשובת לשופטים להגדיר בצורה נכונה למדי המצית מעקרונות תורת קנט). כשרונו הודאי היחיד של איכמן הוא „ארגון וניהול משאומתן”.²² גם מניעים לא היו לו לאיכמן, ולפי טענותיה של ארנדט „מהוך לתרצות בלתי-רגילה. לעשות הכל אשר יכול לשרת את סמוניו. לא היו לו (לאיכמן) מניעים כלל. וגם הריצותו לא היתה בשום פנים ואופן קרימינלית. הוא בהחלט לא היה מסלק אחד מממוניו כדי לתפוס את מקומו תחתיו. הוא רק, אם נשתמש בשפת היום-יום, לא תאר לעצמו מעולם מה הוא בעצם מהול ל”.²³ אכן, כוהו איכמן, הנראה בעיניה של ארנדט, הוא מאפשר ליהודים להגר לחוף-לארץ, חותר לייסוד תחום אוטונומי יהודי, וכאשר התכניות הללו מתבטלות פנה גם התלהבותו של איכמן (לפי הדברים המצוטטים מפי איכמן הוא מאבד את „הדוות העבודה”) ומעתה אין הוא אלא מכשיר צייתן שבעל-כורחו או ללא משים נגדר לתוך תהליך של הרב.

לא נעמוק כאן בטיפול החובבני למדי של ארנדט בתכניות מדגסקר וניסקו (ליד לובלין) שצפו במהדורות שונות וגילגולים שונים במחוזות הנאציים.²⁴ לא בכך העיקר. לא מתקבלת גם על הדעת הגירסה הפשטנית (שאחדים מהמבקרים צדדו בה) שארנדט חותרת לריהביליטציה של איכמן, ארנדט גם לא חוסכת שבטה מגרמנים ובאורח גלוי מדברת על האופי המפוקפק של תנועת ההתנגדות הגרמנית בימי השלטון ההיטלרי והמלחמה ועל פניה האמיתיים של „גרמניה אחרת” בהווה. לא בכדי השמיעו אחרים ממבקרים גרמנים של ספרה. את הטענה, כי יש בספרה פגיעה בגרמנים ובתנועה ההתנגדות הגרמנית.²⁵ נראה כי ארנדט יצרה לה תמונה על אדם בשירות המשטר הטוטאליטארי, גלגלי המשטר מעצבים את מעשיו והתנהגותו. ההפרדה בין המשטר המעוות את משרתיו ובין אופיים ומאשי של הפקודים הנאצים היא לדעתה של ארנדט, מכרעת. המשטר הוא לפיכך הכל, האדם בשירות מכנת המשטר — כמעט לא כלום, ומכאן מתבקשות ההשלכות

21. בחליפת-הדברים שמשכיב לספרה, טענה ארנדט כי אין היא מביעה את דעה על איכמן ורק סוקרת בארה מרכז את ההודאות שנתנו עליידי איכמן עצמו, אבל אין חלקט המובא של עובדות מקרי והקרא מתרשם כי ארנדט הוך הוספת דגשים ופירושים מוכיחה את הסכמתה עם תיאור הרוקן של איכמן.

22. עמ' 73 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem.

23. עמ' 19. גם במקרה זה מסתמכת ת. א. על דבריו של איכמן.

24. ראה בענין זה סאמרו המסעה של פיליס פרידמן בכרך מחקרים של ייזא, פיליס פרידמן: דער לובלינער רעזערוואס און דער מאדאנאסקאר פלאן, ייזא בלעטער, באנד xxiv, ניו-יארק, 1963.

25. ראה בענין זה סאטרו של גולו מאו ב" Die Kontroverse. כמו כן ביקורתו של "Hannah Arendt, Eichmann und die Kritiker", Hans. E. Holthausen Vierteljahrshefte Für Zeitgeschichte, April 1965.

הפסיכולוגיות והסוציולוגיות. ואמנם נכון כי אדם צייתני אך יעיל, הממעט לחשוב ומרבה למלא פקודות, הוא הרצוי במשטר הטוטאליטארי. כמו כן נכון הוא שהמשטר הזה מסייע לטשטוש האינדיבידום. מקהה את חוש הביקורת ומקנה סימני היכר אחידים פחות או יותר לבני־אדם רבים. עם עמעום המחשבה העצמית וראיה ביקורתית, מתנהגים במידה רבה מידות המוסר והמצפון, הביצוע, המעשה, המטרה, נהפכים לתכלית הכל ואילו מהותו המוסרית של המעשה, יחסי־אדם וצביון אדם בתוך העשיה נחשבים לרכווכיות בולטת ומרשגים שאכזר עליהם הכלת. לכן גם במשטר טוטאליטארי, שאינו נתון לפיקוח וביקורת ממשיים של מוסר ציבורי רחב כלשהו, בולט עוד ביתר שאת מאשר בכל משטר אחר, הפער שבין משקל ההכרעות המסורות להכרעתו של היחיד ובין הערכים האנושיים המנותחים שמגלם יחיד זה.

ברם, אם היחיד הוא מעין קרבן למשטר ומעשיו הם פרי רפיון נפשי, היקוי והשפעת הסטטוס המזוני, הרי עצם אחריות ואשמת היחיד מוטלת בספק, ויתירה מזו, אם במנגנון הנאצי כולו, ואף בין אנשי הצמרת, מועטים עד מאד הפושעים המוכהקים, הרי הפשע הנורא כולו עלול להחשב למעין שפל פסיכולוגי שתקף והדביק רבים, ואילו האשם האמיתי — המ ש ט ר — הוא מין ישות אנושית שאין לזהותה אלא עם שמות מועטים, ובסופו של דבר, בדרך של ברירה ואלימינאציה, נגיע לשם אחד בלבד.

מענין שאריך פרום, המסתייג מקביעה הרצודדית ואינו מוכן לראות את הנאציזם כבעיה פסיכולוגית בלבד, או אך ורק כבעיה חברתית־כלכלית, נקלע אף הוא לסבך רב־משמעי כאשר בא לנסח את דעתו הוא. הרעיונות של היטלר — אומר פרום — זהים פחות או יותר עם האידיאולוגיה של המפלגה הנאצית. את הרעיונות שבספרו השמיני פעמים אינספור בנאומיו ובכוחם רכש תמיכה המונית למפלגתו. אידיאולוגיה זו היא תולדת אישיותו אשר, עם כל רגשי הנחיתות שלה, שנאת החיים, סנפנות וקנאה באלה הנהנים מהחיים, היתה קרקע גידול לשאיפות סאדיסטיות־מאזוכיסטיות. אידיאולוגיה זו היתה מסוגלת לאנשים הקרובים לו באופי, שנעשו תומכיו הנלהבים משום שהוא ביטא את אשר הרגישו הם, אבל לא האידיאולוגיה הנאצית בלבד היא שנתנה סיפוק לכורגנות הזעירה, המעשים קיימו את אשר הבטיחה האידיאולוגיה. נוצרת היררכיה, שבה היה כל אחד פיקוד ומפקד, ואפילו המנהיג עצמו היה משועבד לגורל, ההיסטוריה והטבע — סמלים לכוח עליון, כך מספקת הנאציות את השאיפות הנובעות ממבנה אופיים של חלק מהתושבים ומכוונות את אלה אשר, אף כי לא נהנו מהכניעה, התייאשו מהחיים, מהחלטות של עצמם ומחבל בכל כלי²⁶

כפי שאנו רואים הנאציזם בהזות זאת הוא רציון קוסם לחלק מהתושבים. ההופך למכונה אדירת כוח, בעלת תאוצה עצמית, שבה אפילו המנהיג עצמו נעשה משועבד למלך שהוא יצר במו ידיו. מענין הוא כי הכרקטריסטיקה של איכטן, לפי ניתוחה של ארנדט, דומה עד למאד להערכה שהוציא מלומד אחר על פרשע הקרוב לאיכטן הן מבחינת אישית והן מבחינת התפקיד שמילא בביצוע הפשע של ה.פ.תרון הסופרי. המדובר הוא ברודולף פרדיננד הם — הקומנדנט הידוע לשמצה של מחנה הריכוז והמוות באושביץ. הפולני פרום ד"ר סטניסלב באטאריה, שקיים שיחות ממושכות וביקורת פסיכולוגיות ורפואיות בעת שבתו של הם בפולין, קבע במימצאיו ש, רודולף הם לא היה אישיות בלתי נורמלית

26. אריך פרום — מנוס מחוסר, היצאה דביר, ת"א עמ' 189—190.

מטיפוס „מורל אינסניטרי“, לא פסיכופאט נעדר רגשות ולא אדם שגילה אי־פעם נטיות לפשע או מגמות סאדיסטיות. זה היה אדם בעל אינטליגנציה ממוצעת למדי, המורגל מימי ילדותו, הודות להשפעת הסביבה, להתייחס לתופעות ללא ביקורת ולחיות כפתי בנקל לאוטוריטה מכל מין שהוא. אנשים כאלה אנו פוגשים לעתים קרובות מאד... היה גם אישיות, אותה מכנים בדרך כלל כאדם חזק עם כוח רצון בלתי שכית, אולם אצלו אותן הסגולות, המנוצלות בידענות על־ידי הנאציונל־סוציאליזם, נתגלו בעיקר בעניינים טרניים לקרבנות פעולתו. כאשר עוקבים אחר קורות חייו ניתן להוכיח כיצד תחת השפעת מאורעות היסטוריים וסביבה חברתית מסויימת, אתם קשור היה גורלו, התבצעה הסטמורפוזיס ההדרגתית של היחיד הבלתי מוזק בעבר לדמות מוגדרת בעלת מנטליות פאשיסטית; איך מותנית התמורה הזאת על־ידי הנתונים בעל־ראשי סוציולוגי ואיך מבשרי החיטלרזיסם האחר־מכן האידיאלוגיה הנאציונל־סוציאליסטית הפכו את העלם רודולף הס, המחונן בתחושות אתיות ערות, לפושע בעל סימנים בלתי רגילים, אשר באמנות שרת את האידיאלוגיה הסטולפת והנפשעת, וטבע בתוכם הפשעים הנאציים.²⁷ רודולף הס הצטיין גם ביחסו החם כלפי משפחתו, אשתו וילדיו, ועל דברי הפסיכיאטרים שבדקו את איכמן, מספרת לנו ארננדט בספרה: „מכל מקום כחצי תריסר פסיכיאטרים הגעו למסקנה שהוא (איכמן) הינו „נורמלי“. מכל מקום נורמלי יותר מאשר אני לאחר שבדקתי אותו אמר כאילו אחד מהם. אחר מציא כי „התנהגותו הפסיכולוגית (הביטוס), יחסו לאשה ולילדים, אם ואב, אחים ואחיות וידידים, לא בלבד נורמלית אלא מופתית היא“.²⁸

אם ננסה להמשיך ולפתח את קו המחשבה הפסיכולוגיסטי נגיע למסקנה כי המניעים לפשע התנהגות הפושעים עצמם נעוצים בתחום שמעבר לאחריות סוביקטיבית והתחושה הסוביקטיבית, הרעיונות הכוללים שהם נחלת הציבור נשמטים מקונקרטיזציה בתחום המקום והזמן הפרט עצמו נעשה לפרט לא בזכות מעשיו ובחירתו האישית, אלא עקב נסיבות מקריות שגורו עליו לחיות בסביבה ותחת משטר מיוחד. הוא כשלעצמו אינו דמות אקטיבית, אלא מופעל על־ידי כוחות אדירים מבחוץ, ואם כל אחד עלול היה להיות איכמן והס (כי הם „נורמליים“ בהחלט, „שגרתיים“ ואוהבי משפחה ובריות), מסתבר כי כל אחד הוא מבחינת אשם פוטנציאלי ובמקום בו „כל אחד אשם — איש אינו אשם“, כמובן, מכחינה יורידית, יגידו לנו, כי הם אשמים והייכים כדין, אך אנו עוסקים כאן בניתוח חברתי־ציבורי ובתחום זה דומים יותר הפושעים, לפי הגירסה האמורה, לקרבנות מאשר לאחראיים לפשע. לאמיתו של דבר המנטליות הציבורית והפושטים הפסיכולוגיים והסוציולוגיים יש להם שורשים ומסכת קשרים הרדיים, היטלר והנאציונל־סוציאליזם אינם רעיון מקרי, שנולד בראשו של אחד מטורף שהדביק בשגיונו שכבות חברתיות הקרובות לו בנטייתיהם ההלך רוחם, האמה מרכבת ומרחיקת־ראות הרבה יותר, לא הדיבוק שהופיע לפתע פתאום במחוז של היטלר הצית את הרוח הרעה והוליד שולל המונים, אלא תורתו של הפיהרר היתה שלב הגיוני בהיסטוריה הגרמנית, הלאומנות התוקפנית, שנאת הזרים, גזענות והמיליטאריזם המזוהה את הצדק עם הכוח — כל אלה היו קיימים כבר לפני היטלר והוא רק השכיל לנצל את הרעיונות המושרשים בנסיבות הקונקרטיות של אכזבה ומשבר, היטלר לא המציא רעיונות

27. *Buletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Tom VII, 1961.*

28. מענין הוא כי באמריקה מתאר את הס כאדם שלא גילה נטיות לפשע, למעשה היה הס מעורב ברצח על רקע פוליטי זמן רב לפני עליית הנאציונל־סוציאליזם לשלטון. שובדה זו מחזרת גם בוכרוביטחי של הס. *Eichmann in Jerusalem* (גרמנית) 77 עמ' 28.

חדשים, אלא עשה את התפיסות הרעיוניות המורששות לתפיסת־עולם אחת וציווי מעשי. אם להשתמש בביטוי של ג. לוקאץ, רבים ניסו לבסס את הפסיכולוגיה והסוציולוגיה של רוצחי אושביץ ואת חסיכה האמיתית מוצאים רק בהיסטוריה.²⁹

כיוצא מכך גם היחיד בתנועה הנאצית ובמנגנון הפשע — אינו סטאטיסט שנגרף עם הזרם, היחיד במידה רבה או מועטה יותר הוא שותף בעיצוב הרעות והמעשים ועולמו הרחבני הווה על פי רוב קרקע מתאים לנאציזם. הסוטאליטאריות ניצחה גם בארצות אחרות אך בשום ארץ, זולת גרמניה, לא נוצרה הזוהת המחלטת שבין הפרט הרעיון. בין המבצע המיבצע שהוטל עליו, רק כך ניתן להבין את הקנאות והאכזריות בביצוע המעשים שעלו בדרך כלל על חומרת לשון החוק ותביעות הממונים. אין זה מתקבל על הדעת, איפוא, שהמסטר הנאצי רתם למבצעים פליליים אנשים מקריים ויד המקרה בלבד הציבה גרמני פלוני במקום אחד ופלמוני במרכזו מנגנון הרצח. במסטר בו הנאמנות והקנאות נתבעים מכל אדם והשירותים החשאיים מציעים לתוך קנקנו של הפרט — יש שיטה הגיון בבחירת אנשים לתפקידים ולמשימות. ובעצם תהליך הביצוע נבחן האיש הלכה למעשה ועליתו כדרגה ובטולם ההיררכי היא עדות להתמכרותו ללא סייג וכוסרו הביצועי כאחד.

ראול הילברג בספרו רב־הכמות על השמדת יהודי אירופה מנסה לנתח את התנהגותם ותגובותיהם של הגרמנים העוסקים במלאכת הרצח על כל שלביה. הוא מצביע גם על ה־קשיים הפסיכולוגיים כגורם קבוע ומרתיע. המכשולים בעלי אופי ארגוני־אדמיניסטרטיבי טיבי ניתן עליהם להתגבר, ואז הם מסולקים ואינם מטרידים יותר את דעתו של אדם. אולם המכשול שמקורו בנפש האדם מן הדין שלא ייעלם אלא יכרסם באורח מתמיד, ואדרבא, אף יילך ויתגבר עם הישנות המעשים והרחבת היקפיהם. לדעתו של הילברג הקצב הקדחני שבמעשי הנאצים נועד לעמעם את א־השקט הנפשי. בלשונו של המחבר חתרו הגרמנים למכסימום הרס עם מינימום זעזוע נפשי. אמנם הילברג מאשר את התנהגות של ארנדט כי מנגנון הרצח לא היה מורכב מאנשים „בעלי סטנדרד נפשי נפרד“ והגרמנים שעסקו בתשטרה לא היו מין מיוחד של גרמנים. עם זאת מצביע הילברג על עובדה מאלפת שמזימת ההשמדה באיטליה נתקלה בהתנגדות מצד הסנגנון המבצע ואילו בגרמניה אינה קיימת התנגדות כזאת. והילברג מאשר כי „המאבק הזה (עם הספיקות הפסיכולוגיים־מוטריים) הוכתר בנצחון רק בעזרת כלים פסיכולוגיים מורכבים ביותר שעוצבו במסך מאות שנים של התפתחות התרבות הגרמנית“.³⁰

אנו יודעים על גרמנים מועטים בלבד, מועטים עד לייאוש, שהסתייגו ממעשי הרצח לאחר המעשה. נוכח הדין טענו מבצעי הרצח שלא היה מנסו וכי רצונם להסתלק ממנגנון הפשע עתיד היה לסכן את חייהם. אך המציאות מוכיחה כי אותם הגרמנים הבודדים שלא אבו להתמיד ולעסוק ברצח המוני ובקשו העברה — נענו ודבר לא אירע להם, פה ושם ניתן לגלות אצל הגרמנים הפעילים בתחום ההשמדה — הסננות, אחדים מקבלים שוחד בחשאי, אחרים מנסים לבנות להם אליבי על־ידי חיפוי על איש מסוים או אנשים מסויימים. יש עוד אחרים, והם הרוב הגדול, הסבורים כי השמדת היהודים היא, כדברי הימלר, דף

Georg Lueden — Von Nietzsche zu Hitler — oder Der Irrationalismus und die deutsche Politik, IV, Fischer, 1966.

Raul Hilberg — The Destruction of the European Jews, W. H. Allen, London, 30 עמ' 649 1961

מפואר של ההיסטוריה הנרמנית. איכמן חס נסנו על אותם כעלי יעוד כנים, הם היו הקיצוניים והמסקניים ביותר בחבורה זו.³¹

על מנת להוכיח שאיכמן אמנם הצטיין גם על רקע סביבתו ובקרב חבריו למקצוע עלינו לבחון מקרוב אחרים מהמבצעים היוזמים של איכמן ולסנות לעדויות והתרשמויות של אנשים מבני סביבתו. ההכרזה של איכמן כי יקפוצ שחק לתוך בור הקבר לאחר שהיסל המרשה מיליון יהודים היא לפי ארנדט רק בחינת דברי מלל ריקניים. את עדותו של דיטר ויסלצני פוסלת ארנדט. כי לדעתה, ניסה פרשע זה לטהר את עצמו על חשבון הרשעתו של איכמן. אך קיימת גם עדות כתובה נוספת, והיא עדותו של רודולף פרדיננד הט הנוכר. השליט של מחנה אושביץ. נביא כאן רק קטע מדבריו: „איכמן היה אז כבן 30. עירני מאד. פעלתי ומלא מרץ. תמיד הגה תכניות שונות ונשא נפשו לחידושים ולשכלולים ומעולם לא ידע מנוח. משוגע היה לבעיה היהודית ולמשימת הפתרון הסופי שלה... איכמן היה מטש משוגע ליערוד ומשוכנע כי מבצע ההשמדה הכרחי הוא כדי לשמור בעתיד על העם הנרמני מפני המדימות ההרמניות של האיובים היהודים. כך הבין את תפקידו והוא אור את כל טרצו לביצוע תכניות ההשמדה שנקבעו על ידי רייכספירר ס"ס. איכמן התנגד בתוקף גם להוצאת יהודים הכסריס לעבודה מכלל המשלוחים. הוא ראה בכך סכנה מתמדת לתכנית „הפתרון הסופי“ שלו. טחמת אפשרות בריתות המוניות, או אילו מאורעות אחרים, העלולים להביא לידי הצלת יהודים. לדעתו, יש לפעול נגד כל יהודי שניתן לתפוס. ופעולות כאלה יש לבצע. עד לסיומן. מהר ככל האפשר. כיוון שאין לדעת איך עשריה המלחמה להסתיים. כבר ב־1943 פסק בנצחונה המלא של גרמניה וסבור היה שהמלחמה תסתיים בתיקו... לא אחת הצטרכתי להיאבק עמו — בדרך כלל ללא תוצאה — על טראנספורטים שאת שילוחם (לאושביץ) רציתי לעכב. הוא היה אפילו שולח אלי טראנספורטים בלתי צפויים. שלא היו כלולים בתכנית. הוא עשה כל מה שהיה ביכולתו כדי להגשים את „הפתרון הסופי“. כל יום שהיה מקרב אותו למטרה זו היה חשוב לו. שום קשיים לא היו קיימים לדידו. זאת למד מרייכספירר הס"ס. „פתרון הבעיה היהודית“ — זו היתה מטרת חייו של איכמן.³²

כנגד עדותו של הט חפש איכמן תחבולה מיוחדת. הוא לא הכחיש שהט היה לו עמית טוב וקרוב. בטקרה זה גם לא ניתן היה להאחו בגירסה שהט חפש אליבי והרשעתו של איכמן עשויה היתה להקל על חלקו ברצח. בשעה שהט רשם את דבריו נחרץ כבר דינו והרי הט היה אחראי על תחום השמדה נפרד. לכן טען איכמן שדבריו של הט נועדו לנגח את מי שנמנה על הטיבה אחרת וסתהרה של הס"ס. ארנדט נאחזת בסברה זו ומוסיפה שהחיכוכים בין היהודות השונות של הס"ס הם דבר ידוע ומוכח. לפי דבריה של ארנדט בקר אמנם איכמן פעמים אחדות באושביץ, אך הוא „באמת לא ראה הרבה... מחנה ריכוז אושביץ בשלויה עילית השתרע על פני שטח של 40 קמ" ולא היה בשום פנים רק מחנה השמדה. זה היה ספעל ענק עם יותר מ־100,000 אסירים, המסוגלים לקטגוריות שונות, ובתוכם גם לא יהודים וגם עובדי כפיה רגילים. שלא נכללו בתכניות ההמתה בנאז. במבקר

31. על התנגדותם של הנאצים הפועלים במנגנונו של איכמן ניתן ללמוד מדויה של רודולף קסנר וכן מספריו של יואל כרנר: „בשליחות הנידונים למות“. ומספרם של הנז יואל כרנר: „הסין והנפש“.

32. Wspomnienia Rudolfa Hoessa, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa, 1966, 32 עמ' 236-239.

נוסח עברי של הקטע על איכמן נחפרסם בקובץ שבעריכתו של צבי שגר: „הפתרון הסופי“, תעודות על השמדת יהודי אירופה בידי גרמניה הנאצית, תשכ"א.

ניתן היה לו (לאיכמן) בקבל לעקוף את מתנה המוות, והם, שהבין לרוחו, הסך לו את המראות הנוראים.³³

הכל שארנדט לא טרחה ולא קראה את כל רשימותיו וזכרונותיו של רודולף הם, אילו עשתה כן היתה לומדת שהם לא חס אף על אנשי הטיבתו בסיס ודבריו על מסוגים ושותפים לעבודה הם ביקורתיים וחושפניים. מאז עזרתו בפני הטריבונאל הצבאי הבינלאומי בנירנברג נהג הם לספר על עצמו ועל אחרים בלי דרכי עקיפין. זאת היתה כנות של אדם שהגיע למסקנה שאין לו מה להפסיד, והשבון העבר הכה אותו בהלם והגיעו לידיו אוטנטי, קשה גם להתייחס ברצינות לחמנות מחנה אושביץ נוסח ארנדט. מתנה אושביץ אמנם השתרע על שטח של 40 ק"מ, אך במרחקים היו מפורזים מתננות, סניפים זעירים של המתנה הגדול, המתנה המרכזי והמתנות המסוגלים העיקריים. כמו כן המפקדה והשירותים, היו ממוקמים בשטח דחוס וקטן למדי של קילומטרים אחדים. בשטח מרוכז זה כל אחד ידע את הכל, הטענה שאיכמן ביקר באושביץ, אך עקף את ה"מראות הנוראים" נשמעת כאילו פלוני עבר דרך הים אך לא הציף לתוך המים, גם כל הסיפור על עובדים ועובדי כפיה לא יהודים אין לו שייכות לאיכמן. איכמן לא התעניין במחנה הריכוז, שבו טחטו בדרך עבודה והתעללויות את כוחם של האסירים, ענינו של איכמן היה אך ורק במחנה המוות ואין זה סקרה כלל שבזכרונותיו הכלליים של הם מופיע שמו של איכמן כל אימת שתוא מספר על כתקני הגאז והרצח.

ניתן גללות מקומות תורפה רבים בהם מעדה ארנדט בנוסחה לצייר דמות מקורית של איכמן. ד"ר רובינסון ניתח את התקלות הללו באורח מפורט והטענות הללו ממלאות את מרבית דפי ספרו. אין בדעתנו לפנות לכשלונות הוועידים או טעויות פטויות, שאין משמעותם רבה, נחרכו רק בתופעות בולטות, שהן ממהישות את שיטתה של ת. א. וגם ממוטטות אותה, כאמור, מתקבל מתיאוריה של ארנדט שבזירת ה"פתרון הסופי" הוחתה גם נקודת משבר בחייו של איכמן, ואם כי ת. א. מבחינה בין "מתונים" ו"רדיקלים" בתחום ההשמדה ואף לרעתה איכמן נמנה על הרדיקלים, הרי היא טוענת עם זאת שאיכמן נשאר בגדר של תוראות וצוים של מסוגים, ברם מסתבר שהימלר עצמו הורה בשלבים הסופיים של המלחמה להפסיק את שילוח היהודים מהונגריה, יהודים אחרונים אלה נעזו לשמש קלף במשא"ומתן אפל שניסה הימלר לנהל עם נציגי בנות-הברית הלוותים. איכמן סירב להשמע להוראת רייכספירר הסיס ואף איים בפניה ישירה להימלר כדי לקבל אישור לצו החסלני של מסקרו. מסתבר איפוא שאיכמן הממוטט, הנכנע, חסר דעה עצמית, מעז להמרות את פיו של איש בעל עצמה אדירה כהימלר, והעובדה מוכיחה שאיכמן, שלכאורה נרתם למלאכת ההרג בעל-כורחו, אינו שש כלל להזדמנות להפסיק את הרצח, אלא מגייס תחבולות וקנוניות כדי להמשיך במבצעו, וכיצד מתרצת ארנדט עמדתו זו של איכמן? האמת המעציבה והמדאיבה היא בנראה — אומרת ארנדט — שלא הקנאות דחפה את איכמן לעמדה בלתי מתפשרת בשנים האחרונות של המלחמה, אלא מצפנו, ששלוש שנים קודם לכן, למשך זמן קצר, דהף אותו לכיוון ההפוך. איכמן ידע שהוראותיו של הימלר עומדות בניגוד לפקודת הפיהרר.³⁴ הטענה היא שבראשית דרכו נרתע איכמן, אך עם הזמן ועם התקררות ה"פתרון הסופי" הפך ה"מצפון", או כפי שארנדט מכנה את זה במקום אחר בספרה, ה"אידיאליזם" של איכמן, אדוק ומסור לאין שיעור ל"פתרון הסופי", אם להאמין

33. עמ' 123-124, (גרמנית) Eichmann in Jerusalem
 34. עמ' 185 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem

להילברג בו נעזרת ארנדט הרבה. הרי חייב היה הקושי הפסיכולוגי הנרתיצה להתגבר עם הזמן. הנה אצל איכמן עדים אנו לתופעה הפוכה. כמובן, גם במקרה זה אפשר להזדקק לניסוחים פסיכולוגיים שגונים וגמישים. אך נראה כי הקביעה הפשוטה והחמורה שהפיתרון הסופי היה מטרת חייו של איכמן היא קולעת יותר ומדוייקת יותר מאשר כל הפילוסוף הפסיכודרמטי, המסתמך על פרשנות חופשית וסובייקטיבית.

ועוד אישיות ניסתה בשלב מאוחר כבר, לבלום את תאות ההשמדה של איכמן. הורטי. העוצר ההונגרי, קבל התראות מגורמים מדיניים וכנסיתיים רמי-מעלה ועליסף הקץ נעתר לתפצרות הורה להפסיק את השילוחים. ושוב חיבל איכמן, ככל יכולתו, בהוראת ראש המדינה ההונגרית. במקרה זה אין להסתמך על הניגוד המבשיל בין היטלר והימלה. אילו היה איכמן מסתפק בכיסוי פורמאלי, יכול היה אך ורק לציית לתביעתו המפורשת של הורטי. ואמנם במקרים שונים סרוב של אישים, בעלי משקל מדיני נחות מזה של הורטי, גרם למשא ומתן ממושך ועיכב את שילוח היהודים מארצות שונות. איכמן התעלם מהורטי. ארנדט גם החזירה לראשנו שאיכמן היה זעיר-בורגני, מלא יראה התבטלות בפני אישים חשובים ומפורסמים. ואיך זה מצא זעיר בורגני זה עזו להתעלם מרצונו של האדמירל הורטי. גם על כך אין ארנדט חסרה תשובה. פשוט מאד: זורטי — היא אומרת — לא היה איש חשוב למדי בעיניו של איכמן.³⁵

היהודים וה"פתרון הסופי"

יחסה של ת. א. אל יהודים, קרבנות השואה וראשי היהודים בימי האסון הוא תחלק החסור הפרובלמטי ביותר בחיבורה. לא עצם הקביעה שהיה קיים שיתוף פעולה מצד יהודים היא מבחינת הידוש או מגיעה באמת. למעשה לא העלימו שרידי השואה ולוחמים את עובדת שיתוף פעולה של יודנראטים וחוגים אחרים. אולם ארנדט מגיעה למסקנה שביצור ה"פתרון הסופי" היה מותנה בשיתוף פעולה של גורמים אחרים והיהודים הם אחד הגורמים הפעילים בתהליך זה. במילים אחרות: ליהודים היה חלק רב ופעיל ברצח של עצמם. ואילו הנכונות היהודית לשתף פעולה היו היקפי הרצח האחרים והתמנה שונה לגמרי. במהדורה האנגלית של ספרה ניסחה ארנדט את דעתה במשפט שצוטט פעמים רבות: "לו באסת היה העם היהודי נטול ארגון ומנהיגות, כי אז היה שורר תהו ובהו וסבל רב. אך בודאי לא היה מספר הקרבנות עולה לכדי ארבעה חצי עד שישה מיליון איש."³⁶

בעת הדיון על תגובות היהודים כציבור ומעשי יחידים הפך הבטחון העצמי החותך ומסקני של ת. א. למכשיל ביותר. וכיוון שהפעם לא התיחסו דבריה התמהוים של ארנדט לפרשן חשוב אך בודד. אלא נעשה על ידה מאון הופוני של דרך העם בימי השואה — פוגעים ומזיקים עיוותיה באורה חמור הרבה יותר. עד כה התנהלו הדיונים המכאיבים מסביב למוקרי המחלוקת בתוסכי הציבור היהודי. סבורני כי אין אנו צריכים לחשוש בפני גילוי טוהות קבל עולם ומלואו או להרתע בפני "מה יגידו בגת", העיקר הוא בכך שדיון ובירור מעין זה חייב להתקיים באקלים של כובד ראש ואחריות ואין בשום

35. שם, עמ' 244.

36. גירסה זו מופיעה במהדורה האנגלית הראשונה של ארנדט. ההגדרה עוררה רונו כללי ומסכה חצי ביקרית, משום-כן, כנראה, שונה הנוסח בהוצאה גרמנית. בה נאמר: "בלי עזרה זאת של גורמי התנהלות והמסורה — המאמר הסופי של היהודים כברלין היה נתון, כאמור, באופן לבדי בידי ממשלת היהודית — היה משתרר תהו ובהו גמור, או שהיו נאלצים לרכו יותר כוחות עבודה גרמנים שניתן היה להקדיש למטרה זאת". שם, גרמנית, עמ' 153.

פנים ואופן להפכו למוזן מעוכל של רודפר סנסאציות. הבנה נכונה ושיקול מחייב הם תנאי מוקדם לכל דיון בסוגיה זאת והבנה מועטה ניתן לרכוש רק תוך קריאה. זיקה של הזדהות ומאמץ נפשי רציני.

המגרעת הפקרית המזדקרת מתוך טיפולה של ארנדט בציבורים ויחידים יהודים נובעת מתוך חוסר ידיעה מבוססת ומעמיקה. ה. א. בקיאה בספרות הכללית. אבל היכרותה עם היצירות וקורות היהודים בימי השואה היא שטחית וחיצונית. תוך קריאה במסמכים שהוצגו במשפט איכמן וקריאה בספרים שהתפרסמו בגרמנית ואנגלית. יצרה לה ארנדט תמונה של ההתרחשויות והנשיות האנליטיות שלה הוליכו אותה במהרה למשפטים פסקניים. ברם אם מצויידת ה. א. בחומר הנוגע לקבוצים היהודים, הועירים ביחס. שבמערב אירופה. הרי השגותיה על ההמונים שבמרכזי המזרח לקיוות או מופרכות כליל. וגם אילו השתדלה ארנדט להכיר את המציאות כטרם החיה לפוסקה. נבצר מפנה הדבר, כיוון שאין היא שולטת כנראה בלשונות השגורות בפייהם של יהודי מזרח אירופה (אידיש. עברית. פולנית. הונגרית ועוד). והמחוות מפתח להבנת עולמם. לכן גם היתה בפני הכותבת הסופה הדרך למקורות כתובים רבים (ארכיונים מתרתיים וכלליים. עדויות ויומנים. ספרי זכרונות ומונוגרפיות. פנקסי ערים) שהם יסוד בשביל כל כותב המתיימר להגיע לכלל הבנה של נבכי התקופה ולא כל שכן למי שנוטל לעצמו פטכות לפרסם את הגיגיו וללמד לקח לאחרים. ה. א. חשה כנראה היטב במגבלותיה ומשום כך אמצה לה ספרי יסוד אחדים. מהנכס היא שואבת כיסוי ואסמכתא להכללותיה. המדובר הוא בשני ספרים כוללים רבייכמות שראו אור באנגלית — הספרים העיוניים של גרלד רייטלינגר וראול הילברג.²¹ אין להכחיש שבהכנת ספרים אלה הושקעה עבודה ליקוטית ומחקרית רבה. אך רייטלינגר והילברג ניצבו בפני אותו מכשול עצמו שהיה בעוכריה של ארנדט. גם לשני החוקרים הללו היתה הספרות היהודית ללשונותיה מבהינת ספר חתום. משום כך מצטמצמת עבודתם המחקרית רבות המשקל בגילוי וניתוח מסמכים גרמנים. כאשר הכותבים הללו מנסים כוחם בתחום היהודי מתגלה קוצר ידם. הילברג הקדים בעצם את ארנדט בהטחת האשמות המורות לפי כתובת העם היהודי. גם הנירסה על משתפי פעולה כגורם קובע במכונת ההשמדה מרומזת כבר אצל הילברג. הילברג מדבר תוך זלוזל על משקל ההתנגונות היהודית ומחפש הסברים פסיכולוגיים וסוציולוגיים לשם הבהרת הפאסיביות ורפיון אונים של היהודים. הילברג המעמיק בדרך כלל אינו חודר לעומק המציאות היהודית בימי השואה ואינו מבין את החליך החדלון של כוח הרצון וההתנגדות אצל אדם השרוי בגיטו או במחנה ריכוז. ואמנם הבנה זו קשה היא ובלתי נתפסת לפעמים אף לגבי אדם שחי בעבר בתוככי אותו ציבור. הרכאון והשפל. רמיסה שיטתית והדרגתית של הגוף וכוחות הנפש. גזילת התחושות המוסריות וכבוד אדם — זוהי שיטת האילוף שהושפלה כלפי ההמונים היהודים. אפלת הנאצים ועיקר דמותם המפלצתית באו לביטוי בגיזורה זו. אנשים שהיו במחנות ריכוז. במחנה שבויים (המיועדים לצבא האדום). והתבוננו בנירושים או בהשמדת ישובים. יודעים כי שיטה זו של הפיכת אדם לבעל חי נכנע ומשולל כוח מחשבה ומעשה. לא פעלה רק כלפי היהודים. כל העצות שמיאים חכמים שונים. כגון הילברג או ברונר בטלהיים.

21. Gerdel Reislinger — "The Final Solution", The attempt to Exterminate the Jews of Europe 1939—1945, London, 1963.

למעונים שאינם כבר בחיים — הם בכחינת לעג לרש³⁸ שרידים שנותרו בחיים לאהר המפולת וקוראים קשובי'לב בספרות השואה יודעים ויטב כי ההתגוננות היהודית ועמידה היהודית זהים היו בדרך כלל עם הצלת הרגשות האנושיים האלמנטריים החבויים באדם. קשרי משפחה תקינים, אהבת אם, הכוננות לחק פירור לחם אחרון עם אדם יקר, הסתכנות ילדים פעוטים כדי להביא קומצת מזון למשפחתם הגוססת באיטיות מהמח רעב — אלה גילויי התגוננות עקשנית מאד, שנים ניהלו הנאצים את מלחמתם בניזון זה ניטו להשמיד את היהודים עליידי הפיכתם לפראים. נטילת מזון חיוני לגוף ולנפש, זריעה סכסוך וניגוד בתוככי המחנה, הם לא הצליחו להסיל את היהודים בדרך זאת. במאבק על החיים גילו המעונים תרשית, כוח רצון אדיר וחסינות מופלאה כבני-אדם. ונכון הוא שכאשר באה גזירת ההשמד מלוות רמיה, מכות בלתי צפויות ובדידות מייאשת — היה הרוב מחוט עד הסוף ובלתי מסוגל לתגובה כלשהי. הגבורה ועמידת אדם — פנים רבות להם, ואם נבוא למוד את מלחמתם של היהודים הנצורים עם נשק ביד (אם כי גם מלחמתם הלכה למעשה היתה רבת יותר הרבה מזו המתקבלת מהיאורים של הילברג וארנדט), עלינו לראותה רק כצד אחד במאבק הכולל של היהודים. סבורני שאילו נעשת נסיון להשוות את תגובתם של היהודים עם בני-עמים אחרים בתוככי השפל, או אז היינו לומדים להעריך כראוי משקל הגבורה היהודית, שאינה מתמצית כלל במלחמה מזוינת בלבד, זאת ועוד, ארנדט סבורה כי „גדולתו של מרד גיטו וארשה מתבטאת בגבורתם של מועטים שתוך לחיסה הלכו אל המוות ועיקרה הוא בכך שהם ויתרו על המוות הקל באורח יחסי, מות מידי פלוגת הירי או בהאי הגאוו, שהוצע להם עליידי הגרמנים.“³⁹ ארנדט מוכיחה שוב שאין היא סכינה הרבה מערכו הסגולי של המרד, המורדים לכאורה רק ויתרו על המוות הקל ובחרו במוות קשה, מן הדין לעסוק ראשית ב„מות הקלי“, זה קל למדי להשקיף על מאורעות מעמדת ההווה, בו הכל נחיר והכל ידוע מראש. המוות הקל היה קשה מאוד. רבים הלכו לקראתו בלי לדעת על דרכם ותהנה סופית של דרכם, ואחרים שידעו הכל, עד הסוף המר עדיין לא האמינו, לא היו משוכנעים, נאחו בשביב של ציפיה, הדבר דומה למצבם של טפסי הרים שתוך הליכה מאומצת נמצאים תלויים לפתע ואוחזים בקצהו של צוק, הם נשארים תקועים במקומם כמאובנים למרות הודאות שבמצב ללא גיע צפי להם מות ודאי. הם נאחזים באורח אינסטינקטיבי, בתקווה איראציונאלית שמשוהו בלתי רגיל יקרה ויביא להם הצלה. הם משהים ודוחים ככל האפשר את קיצם בציפיה לנס, גם קרבנות השואה כך. הציפיה של קרבן השואה מצאה תמיד אשליה בהבטחות מטעות של הגרמנים. ואולי להם כנגד הודאות הבלתי נמנעת ההניון, שאמר חזר ולחש שאדם לאדם לא יעשה כזאת ועד הנשימה האחרונה עדיין עשוי לברא מפנה, תבוא ההתפכחות והגזרה תבוטל. אלה הדברים הנוגעים ל„בחירה הקלה“, ואשר למורדים, הכל שהיה עליהם לעשות זה לבחור ב„מות קשה“ יותר. ארנדט מדלגת ללא מאמץ על נהיב הייסורים של מחתרת, ארגון, השגת נשק ומעשה לחיסה בתנאי הגיטו והיער, אולם גם גילוי הגבורה של המורדים — מהותו הוא בתחום אחר, המופלא הוא בכך שהלוחמים היהודים ידעו להתעלות מעל לשפל לתוכו לחצו אותם הנאצים ולא בלבד לשמר על זיק אנושי אלא אף בהשכילם

Bruno Bettelheim — "The Informed Heart", *Autonomy in a Mass Age, U.S.A.*, 28 1960.

39. עמ 36-37 (גרמנית) Eichmann in Jerusalem

לגייס תכונות של ציבור מאורגן. אדם לוחם, אדם לוחם במאורגן לא כל שכן. הוא אדם חופשי, המשתייך לחברה המקיימת ערכים ותורת למטרות ושאיפות משותפות. הגדולה של מורדי הנישו בזארשה בפרט, ומורדי הגיטאות בכלל, הוא בכך שבעולם השוקע של פראות ומוות, בתחתית האפלה אליה הובילה האלימות המעורטלת מכל הגיון ורגש, עדיין מצאו בהם כוח לאותת לעולם החיים שבוא יבוא.

כאמור, ספרו של ראול הילברג בשל ארפיו העיוני הקסדני מיועד רק למועטים בעלי יכולת אבחנה ואילו הכתיבה הפובליציסטית המגרה של ארנדט רכשה קוראים והצלחה להפיץ טעויות בתור אמיתות בדוקות. הפולמוס סייץ אף הוא לעקימת הדברים, הפסיכולוג ברונו בטלהיים לא התמיץ את השעה הנצחית על הזדהותו עם התינות המרכזיות של ארנדט. בעיצומו של הפולמוס הרם בטלהיים גם תרומה מקורית משלו. "קמה כבר ספרות שלמה — מספר לנו בטלהיים — המפארת את הייסורים של הקדושים היהודים. עם זאת מתאים המושג קדושים Martyrertum אליהם באותה מידה מועטה כפי שהמושג המקובל רוצח הולם את איכמן, או את המייסים שהטילו פצצות אטומיות".⁴⁰ בטלהיים לא משאיר אותנו נבוכים עקב הצהרתו וכיד הלפרנות הטובה עליו הוא נעזר ב"ובסטרי". לפי "ובסטרי" קדוש Martyrer הוא אדם שכוחו בסמות מתוך רצונו או מצא להורג בגלל נאמנות לדת או מתוך סרוב להתכחש להשקפותיו. "חנה ארנדט — קובע בטלהיים — אינה מעניקה ליהודים הנרצחים את קדושת המרטיררטום אלא רואה אותם פשוט כבני-אדם".⁴¹ מענין הוא לדעת מה אומרת חנה ארנדט ושותף לדעתה. ברונו בטלהיים, על אמהות יהודיות ואבות יהודים שוותרו מתוך רצון על חייהם (והחיים), אף אשליית חיים, יקרה מאד לאדם מיוסר), והלכו יחד עם משפחותיהם לתוך תאיהמוות. האם יודע בטלהיים כמה אמהות יהודיות סרבו לנטוש את פעוטיהם בפחה בית המוות וצעדו מתוך דביקות עם בשרם ודםם באופן ישיר אל המוות. איהו מוות זה — "קלי" או "קשה", וזה גאמר על כגון זה ב"Webster האם תסכים ת. א. להעניק לנרצחים אלה את הילת המרטיררטום?

ומכאן לבעית שיתוף הפעולה והיוונראטים. ארנדט מיקיעה בתריפות את היוונראטים ומנהיגות היהודית בימי השואה, ואמנם רבים מבין אותם האנשים ראויים להוקעה זאת. מעולם לא גרסתי כי העולם שפסטיבנו כולו זאבים ואילו אנחנו הכלית התום וטלית שאין עליה רבב. תקופת הנאציזם גרמה להתדרדרות של רבים והיהודים, שסבלו ביותר מפגיעת הארס, שלמו אף הם את חלקם בכשלונות ובשברון. אמנם מצויים חוקרים ועסקנים יהודים המוכנים לתת חיפוי לכל מגטה ולכל מעשה שהניחו או בצעו יהודים. יעקב רובינסון בספרו המכוון נגד ח. א. נתפס, לצערי, אף הוא לגישה האפולוגטית הבלתי-מוחנית, בהערכת פעלו של רומקובסקי, זקן גיטו לודז', כותב רובינסון: "אחת הדוגמאות של גברת ארנדט, הנוגעת לניוון מנהיגים מסויימים של הציבוריות היהודית, הוא מקרהו של סרדכי רומקובסקי, זקן גיטו לודז'. למרות שרומקובסקי לא היה "מנהיג יהודי מוכר", ושיטות בירצו מדיניותו, הצלה באמצעות עבודה" שנויות במחלוקת — העובדה שגיטו לודז' נשאר קיים זמן רב יותר מאשר כל גיטו אחר, מספרת, לפחות באופן חלקי, על מדיניותו. בסוף יולי 1944 הגיע הצבא האדום עד לויסלה, העיב ראש גשר על הגדה המערבית של הנהר, דרומה מזארשה, באותו זמן היו עדיין עשרות אלפים יהודים בגיטו לודז'. הצבא האדום לא המשיך בהתקדמותו, אלא נעצר במרחק של 70 מיליון מלודז'. פחת

40. ראה מאמרו של בטלהיים המעותק ב"Die Kontroverse".
41. שם.

מתחילת ימים לאחר מכן, באוגוסט 1944, 68,000 היהודים שהיו עדיין בלודז', פונו, כלומר הרשטרו, התנתנות של רומקובסקי היא נושא לביקורת, אבל אין זה נכון, כפי שנמסר אצל חנה ארנדט, שהוא כונה בשם היום ה'1, כביכול הוא מייסד שושלת, לפי עמנואל רינגלבלום הוא מכונה „מלך חיים“, אחת הדוגמאות להומור המר gallows humor שבקרב היהודים, גברת ארנדט אינה מזכירה את מעשהו האחרון בחייו: כאשר אחד המשלוחים האחרונים היה מוכן ליציאה, הצטרף רומקובסקי מרצונו ליוצאים, אשר בקהלם היתה גם משפחת אחיו.⁴²

נראה לי כי הסניגוריה המרוסזת של רובינסון אינה במקום, רומקובסקי הוא אהה התופעות הנדירות של יהודי שמכר נפשו לאויב, שיתף פעולה תוך הזדהות והאמין בכנות ששיטותיו מאפשרות השתלבות של יהודים בתוך הסדר הנרמני החדש באירופה, הדוחה והמבעית בהתנתנותו של רומקובסקי הוא ביחסו הרציני לתפקיד ולמסובב, בעיני רומקובסקי לא היתה זה משחק, לא בורה טרגי שיש לעקפו במידת האפשר — רומקובסקי מילא באחריות, בכובד ראש ובדייקנות את הביעות הנאצים, תפיסה זו הובילה את הזקן מלודז' לדרך הבגידה, הסגרת יהודים, שלטון דיכוי בגיטו, יד נוגש בפנים הגיטו והתרשסות נכנעת כלפי כל גרמני במדים, ואם לצטט את רינגלבלום, מן הראוי להביא את דבריו הקצרים בשלימותם, וכך נאמר ברשימותיו של רינגלבלום מ־9.9.1940—6: „היום, ב־6 בספטמבר, הגיע רומקובסקי מלודז', כפי שהוא מכונה מלך חיים, זקן בן 70, אדם בעל אמביציות בלתי רגילות וקצת מבובל, הוא סיפר נסים על הגיטו, ישנה מדינה יהודית עם 400 שוטרים, עם 3 בת־סוהר, יש לו מיניסטרו־יון־הוץ וכל המשרדים האחרים, על השאלה: אם זה כל כך טוב מדוע רע כל כך, מדוע רבה כל כך התמותה — הוא לא השיב, הוא ראה עצמו כמשהו בידי אלהים“⁴³.

גם הגריטה על ההצלחה החלקית והסיכוי הטמון בשיטתו של רומקובסקי — טעונה הבהרה, הרי ד"ר רובינסון קובע באחד המקומות בספרו שליועדים לא היתה כמעט כל השפעה של ממש על קצב הדרך המתרון הסופי, ברם, אם מניחים שה„תרושה“ של „הצלה תוך עבודה“ עשירה היתה עם קצת מזל להותיר בחיים עשרות אלפים יהודים, הרי למדיניות של יהודים יש אמנם השפעה של ממש, אך האמת היא שרובינסון דייק בהנחתו שיהודים היו מחוסרי השפעה ואילו תמונת האפשרויות הצפויות לגיטו לודז' אינה עומדת במבחן המציאות, האמת היא שקצב הפינוי והחיסול היה מותנה בגורמים אחדים שלא כאן המקום לפרטם, גורם ה„פרודוקטיביוציה“ היהודית הופיע בצורה זו או אחרת בכל ריכוז יהודי, גרמנים אינטרסנטים ניסו לשמור על עבודת היהודים, כי העבודה הזאת הכניסה רווחים גדולים ואפשרה לספק חומרים וציוד הדרושים בדחופות, אך גורמים ממלכתיים חשובים ומכריעים דחקו בכיוון לויתור על עבודה יהודית וחיסול ללא תנאי, לכן „הפרודוקטיביוציה“ היעילה הצליחה פה ושם רק לדחות את הגזירה לזמן מה אך לא הצילה, ולמעשה הפך בולטוס ה„פרודוקטיביוציה“ לאחד הפתיתנות, ואולי גורם התסואה החשוב ביותר, במשחק הנאצי של הולכת שולל והטיות, המציאות הוכיחה שהנאצים הספיקו כמעט עד לקץ המלחמה ממש לשנות יהודים, או להשמירם בטרם הגיע האויב והפס שטחים בהם נמצאו מספרים ניכרים של יהודים, מחנה פלאשוב, שריכו את אחרוני יהודי קראקוב והמביבה שהיה מאז 1944 למחנה ריכוז, אם כי המשטר הפנימי ששרר בתוכו לא היה שונה בהרבה

42. עמ' 177—178, J. Robinson — And the crooked...
 43. עמנואל רינגלבלום, נאטיצן פון הארששווער נעמא, ווארשע, 1952, עמ' 41.

מזה של גיטו לודז', פונה רק בחודשים ספטמבר–אוקטובר 1944, כלומר תודשים אחרים לאתר גיטו לודז'. מתנה אוטוביון עצמו, שבתוכו היו עדיין בני־לאומים אחרים גם מחוץ ליהודים, פונה ב־18 בינואר 1945 ואילו כבר ב־21 בינואר נכנס חלוץ הצבא האדום לשטח המחנה. ההנחה הספקולטיבית שאילו הצבא האדום לא היה נעצר ומגית על הייסלה, עתיד היה להסתייע עשרות אלפים יהודים חיים בלודז', היא משאלה המיטה כלבד, למעשה זקוקים היו הנאצים לימים מועטים כדי לפנות, או להסל בדרך רדיקלית יותר את אחרוני גיטו לודז', והם הוכיחו את כושרם וזריזותם במקומות רבים.

הנה ארנדט סבורה ש„בשביל יהודי התפקיד של המנהיגים בהשמדה של בני־עמם הוא ללא ספק הפרק האפל ביותר בפרשה האפלה כולה“⁴⁴ „כאשר באה ת. א. לרבר על היודנראט ושיתוף הפעולה היהודי עזב אותה שיקול הדעת, אין היא רואה את החופשה, שהיא חמורה כשלעצמה, כקונטקסט נכון ובפרופורציות נכונות, ועמה רב כלי־כך עד שהוא מטשטש במחזה את כושר הראיה ואין היא מבחינה בעיקר המכריע הלבדי בפרשה האפלה שמקורו גרמני וכתובתו גרמנית, המושג „יודנראט“ הפך לשם נרדף לשיתוף פעולה וציות עוזר לנאצים, ניתוח יסודי ואחראי המשקף פעלם ודרכם של מאות יודנראטים מוכיח כי התוקעה הכוללנית אינה תופסת ודרושה אבחנה מדוקדקת. אמנם נכון שהגרמנים יסרו את מועצות הזקנים והיודנראטים מתוך נגמה מפורשת להפכם לכלי שרת בידיהם, ובסופו של דבר, התכוונו לעשותם כנראה כלי־עזר בביצוע ההשמדה“⁴⁵ ברם מרבית היודנראטים ובשלב ראשון כמעט כולם, התארגנו תוך רצון כן להקל ככל האפשר על הציבור היהודי, הסענה של ארנדט על „תהו ובהו“⁴⁶ שהיה עדיף על אירגון, היא חכמה שגילדה לאחר מעשה היודנראטים נתקיימו שנים בניטאות שונים, לידיהם היו מסודים עניני שיכון, כריאות, מזון, עבודה וכו', גם בתחומים אלה חדרה שחיתות למנגנון של יודנראטים רבים וניתן למצוא תיאורים רבים על־כך בעתונות הסחתרת, אבל עצם הפעולה של ארגון וסעד היתה הכרחית בקרב ציבור של אלפים ועשרות אלפים אנשים, בשלבים המוקדמים, עד שנת 1941, לא חשבו על השמדה טוטאלית וההתגוננות בסני מוזיט החיסול התרחכות במצוות העזרה היהודית, מלחמה במחלות המדבקות, רעב, קור וצפיפות. האם אפשרי היה בזמן זה ובתנאים אלה „תהו ובהו“?

במשך הזמן חלו המורות מרהיקות לכת בתוך מרבית היודנראטים, ביחוד היודנראטים שבניטאות הגדולים, אנשים בעלי עבר ציבורי התרחקו או פשוט מפעילותם, הגרמנים החדירו את אנשיהם הם, פה ושם הופיע לצד ראש היודנראט, יהודי איש העולם התחתון, שידע בדרכי שוחד או באמצעות עסקים אסורים לקנות את חסדם של הגרמנים, כאשר התחיל תהליך ביצוע של ה„פחרון הסופי“ ניסו הגרמנים, ביחוד בשלבים הראשונים, לרתום את היודנראטים והמשטרה היהודית לבצוע הגזירה, האמת היא שבתחילה במקומות רבים לא ידעו את הצפוי למנורשים, לאחר מכן אסצו להם יודנראטים שונים את הגירסה האומרת, כי יש להציל חיי רבים וחוקים על חשבון המועטים והחלשים, סברה זו שמדובר רק על חיסול חלקי של אלמנטים זקוקים לסעד, בלתי „פרודוקטיביים“, היתה נחלת רבים והגרמנים הפעילו רשת שקרים כדי לחזק את האשליה, לעתים גם אנשי ציבור רציניים אנשי מדע, בעלי שיעור קומה, וכן רבנים טענו שיש להשלים עם הגזירה של מסירת

44. עמ' 104 (אנגלית) Eichmann in Jerusalem

45. ראה בענין זה איגרת־בזק של היידיריך מ־21.9.1939 נוסח עברי בקובץ הערות המוזכר „הפחרון הסופי“.

המועטים ככופר נפש בעד הייהם של רבים, והסתמכו על הקדימים היסטוריים רבים כדי להוכיח שלא פעם נאלץ הציבור היהודי להפקיר חיי חלק מבניו כדי לשמור על הכלל, ומעל לכל להבטיח המשך הקיום הלאומי. סוגיה זו גם כיום שנויה במחלוקת. לדעתי הסגרת יהודים למחנות היא חטא שאין לו מחילה ואין לו כפרה. אדם שנתן ידו לשילוח יהודים למחנות ודאי יצא מתחום ישראל לרשות זרה ועוינת. הנסיון הסר הוכיח שאנשי יודנראטים שפתחו בסיוע לאויב מתוך הנחה שיצילו את הכלל הגדול על חשבון המיעוט המבוטל, לא ידעו ברובם הגדול להעצר בתהליך ההשמדה, והמשיכו לשרת את הרוצחים גם כאשר נוכחו שהנאצים לא ינחזו ולא ישקטו עד שאחרון היהודים שבכפסם יוכחד מעלי האדמה.

לא דומה פעולת היודנראטים וארגוני היהודים במערב אירופה לפעולת היודנראטים במזרח. גם במערב יש להבחין בין ארצות השונות, במזרח ההבדלים בין הגיטאות השונות וביחוד בין הגיטאות הגדולות והוצירים בולטים מאד, מפנקסי העיירות, שמתפרסמים בגל הולך וגואה, מתקבלת תמונה של יודנראטים המעוררים בציבור, מסורים לציבור ושוחפים לגורל הציבור. פה ושם היו אנשי היודנראטים בין היוזמים הראשונים להתנוונות וליציאה ליערות.

האמת כולה של ארנדט קובעת שאילולא פעולת היודנראטים היתה משתררת אנרכיה הנאצים לא היו מסוגלים להכחיד מספר גדול כל־כך של קרבנות. יש לנו כאן שוב ענין עם השערה הטורה מאד שנאמרה בלי ביסוס ואחריות עובדתית או ציבורית, אם לתבין את ארנדט נכון. הרי היא גורסת שבהיעדר ארגון יהודי פנימי לא היו הגרמנים מסוגלים להשתלט על משימת הפתרון הסופי והיו נאלצים לצמצם או לוותר על תכניתם בשל מחסור באמצעים הדרושים לשם ביצוע המזימה. משתמע, איפוא, שליהודים היה חלק חשוב מאד בעצם קביעת ההיקפים של ההשמדה.

ברם ת. א. יודעת היטב כי מזימת ההשמדה לא היתה בעיני הנאצים טבחית תפקיד שולי המתבצע בנסיבות מסייעות, אך מיועד לזניחה נוכח קשיים. היסול העם היהודי היה מעיקרי היעוד הנאצי הם ראו ברצח ההמוני תפקיד לא פחות דחוף וחיוני מאשר מלחמותיהם ונצחונותיהם בתויתות השונות. הם דחו את תחילת הרצח לשעה הכושר של התרחבות המלחמה וניתוק החוטים האחרונים המקשרים אותם עם העולם התרבותי. אך מאז עד הסוף לא הורגשה כמעט רתיעה או חרטה כלשהן מצדם. למען הביצוע המהיר והיעיל של המשימה מוכנים היו הנאצים לוותר על חיילים חיוניים בחזית, להעמיד לרשות הענין רכבות דרושות במקומות רבים, לוותר על כוח עבודה יהודי שניתן לנצל בתעשית זיון רעבה לכוח עבודה. כל זה לא נחשב כלל בעיני הנאצים כאשר מדובר היה על סגרת ה.פ.ת.ר. הסופי. היודנראטים היו אחד הנורמים, ופעוט באופן יחסי, בכל מערכת השיטות, ההטיות והפעולות שהופעלו בהחליך הביצוע המורכב של ה.פ.ת.ר. הסופי. בדרך כלל נעזרו הנאצים ביהודים רק בשלבים ראשונים של הגירוש מהגיטאות, השלבים האחרונים בצעו הגרמנים עצמם בעזרת איקראינים, ליטאים, לטביים, בסלובקיה עמדו לרשותם סלובקים, בהונגריה הונגרים ובארצות אחרות, ואף במערב, נעזרו הגרמנים במשטרה המקומית, אילו היו היהודים נבונים מאד וחזקים מאד איש מהם לא היה מוכן לספק רשימות, לרכוז יהודים ולסייע לשילוחים — האם היתה משתנה בכך תמונת הרצח וכמות הקרבנות? שיקול זהיר מצווה עלינו להטיל ספק בכך, התוהו וכוהו בארצות מזרח אירופה לא היה פותח דרך להצלת הרכים, במרבית חלקי פולין לא היה ליהודים מקום או כתובת

אליהם יכלו לסגת ומהם אפשר היה לצפות לעזרה לרבים. דוגמה מובהקת לכך אנו מוצאים בשטחים הסובייטיים הכבושים. במקומות אלה לא היו בדרך כלל מוסדות יהודיים, מנחינים או ארגון יהודי עצמי. האם משום כך התקשו הגרמנים במיוחד בבצוע זמטס? נמצאו לעברת ההכחדה מתנדבים רבים למדי מתוך האוכלוסיה המקומית ואלו לא היו ברשותם כוחות עזר אלה. לא היו כנראה מהססים להפריש כוחות צבאיים סדירים כדי למלא את יעור ההשמדה הנאצי עד הסוף.

הנה ארנדט מנסה להתחקות אחר שורשי תכנית ה.פ.תרון הסופי⁴⁶ ובהיפוסיה היא טביעה לפשע האוטנסיה (המתה מתוך חסד) שהנהינו הגרמנים אף כלפי בני-גזעם הסובלים ממחלה חשוכה.⁴⁷ ניתן להסיק מכך שגם ה.פ.תרון הסופי⁴⁸ נועד לחסל חלשים ונחותרים מנחינה ביולוגית. יש כנראה קשר בין תכנית האוטנסיה וה.פ.תרון הסופי⁴⁹ בנוגע להמצאת שיטות ההמתה וטכניקה של הרצח. אך יהיה זה משגה חמור להניח כי קיימת כאן זהות בנוגע לביסוס „הרעיוני“. כידוע הפסיקו הגרמנים להפעיל את האוטנסיה כאשר התעוררו מחאות בתוך הרייך הגרמני. הנאצים בכללם, ובראש וראשונה הצמרת הנאצית, האמינו בתמים כי היהודי הוא אויב פוליטי כביר המניע את הכוחות מאחורי הקלעים והשטרת היהודים אינה זהה עם סילוק הטיבה נוצית נחותה בלבד, אלא בעת ובעונה אחת מתבצע מגור של אויב פוליטי המסכן את גרמניה בהווה ובעתיד.

בספרות השואה שלנו ידועה לי תוכחה מרה ומייסרת שהשטיב מנהיג יהודי בעיצומה של הטרגדיה. היה זה היסטוריון גיטו וארשה ומייסד ארכיון מחתרת, ד"ר עמנואל רינגלבלום, שרשם: „בספטמבר שנת 1942, כאשר פסקו המצודים (בוארשה), והחלו להגיע דו"חות רבים של עדייראיה על טבח ההמונים בטרבלינקא, באה ההתפכחות האיומה, האוכלוסיה היהודית הבינה, שנעשה משגה מחריד בהיעדר גילויי התנגדות לסיס, היתה סברה, שאילו ביחס הכרות האקציה בוארשה היו כולם קמים כאיש אחד, מטף ועד זקן, ומנזקים על הגרמנים בסכנים, במוטות, באיתים, בקופצים, אילו היו שופכים על הגרמנים, אוקראינים, לאטביים ואנשי המשטרה היהודית חוטצת-מלת, ופת המה, רותחין וכו' — לא היו 350.000 נרצחים בטרבלינקא, ואפילו היו 50.000 מהם גורים תוך כדי קרב ברחובות הבירה“⁵⁰. כמובן, לתבדיל סארנדט, אין רינגלבלום מטיח אשמה המורה כלפי המנהיגות היהודית, אין זאת אומרת שרינגלבלום חסך את שבטו מהמשטרה היהודית ומהיודוגראט, אבל רינגלבלום והעתונות הסחתרתית היהודית הוקיעו את היודוגראטים ואת המשטרה מתוך כמיהה עזה לטטור על הטתור והכבוד היהודי והם ידעו היטב מה היה משקלם האמיתי של משתפי הפעולה היהודים במבצע ההכחדה. קריאות הלוהטים, הכרוז הראשון של פ.פ.א.ו, ביולנה שהוכיח את היהודים לא ללכת כ.צאן לטבח — אלה דברים וזעקות שהושלכו בעצם השריפה והמחלוקת, ותפקידם היה לעורר, להצית לבבות, לדחוף שאננים, עדיין לא ידועה היתה או המזימה בכל עוצמתה, עדיין לא ידוע היה קשר השתיקה של אומות העולם וההתנכרות העויינת של מרבית בני-עמים בקרבם ישבו היהודים, אלה היו קריאות סבפנים לגיוס ויקיצה, אך אין זעקה מתפרצת ואת זהה עם מאזן היסטורי והערכה כוללה.

46. בקטע זה מסתמכת ארנדט על ספרו של ריישלינגר.

47. ראה סתתו של ע. רינגלבלום; „היחסים בין הפולנים והיהודים“ ב ילקוט מורשת, חוברת א'.

נראה לי כי דוקא דבריו הקשים של רינגלבלום מסוגלים להבהיר נקודה קובעת כמחלוקת שלנו עם ארנדט. הדברים שהביע אותם רינגלבלום הם גירסה שאסצו להם יהודים רבים בוארשה לאחר הגירושים הגדולים בחודשים יולי-ספטמבר 1942. הדעה הזאת התחזקה מאוד לאחר התקוממות הראשונה בוארשה. בינואר 1943. כאשר הגרמנים נכנסו לגיטו הוארשאי ב־18 בינואר 1943. כדי לערוך גירוש של היהודים הנוותרים (כ־50-60 אלף איש). הם נתקלו בהתנגדות מווייגת של יהודים בודדים והתנהל קרב רחוב ראשון בוארשה בסיקודו של מרדכי אנילביץ'. גילויים אלה של הנגה מווייגת הביאו לתמורה קיצונית בהתנהגותם של הגרמנים. לפתע פנה השחצנות. הקלגסיס התנהלו בזהירות בין הבתים. לא העזו להדור למקומות סתר וכו'. כעבור ימים אחדים נפסק הגירוש ובסך הכל נלכדו אלפים אחדים. התקוממות ינואר הוותה נקודת מפנה בתודעתם של היהודים. מיואשים ואדישים נתפסו לאמונה שהתנוונות עשויה להציל. אחרים סברו שניתן להתחבא ביעילות עד יעבור זעם. ללוחמים. ולמפקדם אנילביץ', לא היו אשליות כאלה. הם ידעו כי הקרב אינו מבטיח סיכוי לחיים. ואלה שסברו שנוכח הסכנה והמאמץ יירחצו הנאצים ויעזבו את הגיטו לנפשו. עתידים היו ללמוד לקח בימי המרד וחיסול הגיטו. שהחלו ב־19 באפריל 1943. בימי המרד הסתבר שהו המאמץ שהנאצים מוכנים להשקיע כדי לכוון עד כלה כל שריר של היים יהודים. במשך שבועות היו הנאצים מתקיפים בית אחר בית. נעזרים בגששים ומכשירי האווה. שורפים כל בנין ומניחים הוטר נפץ מתחת ליסודותיו כדי לתרום את השלד ולהבטיח שאיש לא יסתתר במרתפים ומתבואים תת־קרקעיים. למען המבצע רותקו קצינים. אלפי חיילים וציוד רב. גנראל נאצי ניצח על המבצע והדוה ממנו נרשם בדומה לדוה קרבי.⁶⁸

ייתכן שת. א. פתחה במצווה המפוקפקת בלי לדעת את מלוא המשמעות החבויה בנושא. אם כן היה עליה לאזור אומץ לב. להבהיר דברים ולסגת מטעויותיה. אך היא נהגה אחרת. עדיין היא ממשיכה לתרץ. להצדיק ולספת הנחותיה. נמצאו. כאמור, גם מחוקים אחר דבריה. מדרך הטבע מרבים חסידיה לטעות עוד יותר והגנו עדים להתנצחות. ולבלבול מושגים ודעות. בשטח שיותר מכל שטח אחר מחייב בחירות וביסוס אחראי.

68. דוה של יודגן שטרופ. בריגאדה־שירר של הסיס וגנראל־סאור המובא בנוסח העברי בספר. מרד גיטו וארשה בעיני האיוב (יוסף קרמיש). קיים גם צילום פוטו־סטאטי של המקור שהוצא בגרמנית.

K. Y. Bel-Caduri

THE PREMEDITATED PLANNING OF CRYSTAL NIGHT

The author in this article challenges the accepted opinion, that Crystal Night, with all of its mass arrests and the burning of Synagogues in Germany on the 10th to the 12th of November, 1938, was caused by the assassination of Ernest Van Ratt by Hershl Grinshpan, which was carried out on the 7th of November, 1938.

On the basis of sources, many of which are published for the first time here, Dr. Caduri concludes that the mass arrests, were planned in detail long before the 7th of November.

As far as the burning of the Synagogues is concerned, which has been considered by all to be an organized activity, the author hasn't gathered enough evidence in order to be able to state with any certainty that this activity was also a part of the pre-planning, but he points out a number of facts which lay grounds for such a thought.

I. Gutman

SELF-HATRED ARENDT STYLE

The article "Self-Hatred Arendt Style" surveys the well known book by Hannah Arendt "Eichman in Jerusalem" and deals with the controversy which has been aroused by the book. The author proves that the trial itself serves only as a background for the expression of original opinions on the accused and on the central problems of the period of the Holocaust.

Arendt creates an imaginary image of Eichman, which is based more on conjecture and on the testimony of Eichman himself, than on facts and authoritative testimony. She tries to match her portrait of Eichman with her general theory on totalitarianism and of the regime in the totalitarian state, and in areas where this forced analysis doesn't suit reality, she has no qualms about using a "flexible interpretation" and half-truths.

Arendt's hatred towards Israel and Zionism knows no bounds. This is the source of her accusations against the emissaries of the Yishuv and of the state itself, which border on the idea of a planned plot. Israel and its leaders are presented by Arendt as the producers of a political trial, who ignore all considerations of justice, and are just interested in the propaganda and educational value which can be gained both internally and externally. The Zionists are described by Arendt as the prototypes of the collaborators, who paved the way for the more serious collaboration in the later stages.

Arendt, who uses an exaggerated objectivity towards the criminal Eichman, deals with the victims much more severely. She minimizes the value of Jewish self-defense activities, and the multitudes of victims are dealt with without any serious concern or understanding. She rejects the testimony of most of the survivors of the Holocaust because she rejects "emotionalism". The most serious section of Arendt's hypothesis is that area which deals with Jewish collaboration. The mention of Jewish collaboration is no new discovery on her part, though she does exaggerate the proportions of this collaboration. More serious than this though, is her assertion that Jewish collaboration was an active factor in the execution of the destruction process, and that it was one of the decisive factors in enabling the mass murder to be carried out.

Hannah Arendt isn't equipped with the necessary knowledge in order to make synthetic evaluations of such a sensitive and mystery filled period. She doesn't know the languages which the Jews of Eastern Europe wrote in, and therefore didn't learn her material from first hand sources. She builds her assumptions on the basis of accidentally collected material which came her way, or she turns towards the books of Heilberg and Reigltinger which are filled with many inaccuracies and weaknesses concerning the Jews.

The damage which the book has caused and the controversy which it has aroused is so great, because the author didn't direct it towards the small audience which knows about the period from serious and well-based sources, but she succeeded, thanks to the sensational background, to reach many who have no preparation, and no critical approach, who learned about these things from the distorted view of Arendt.

In memory of those who are no longer with us:

Words of appreciation for the personality and historical activities of the late Dr. A. L. Kubovy, and late Prof. Beryl Mark.

FROM THE ARGUMENTS OF THE JUDGES FROM THE GANIA LEVY
PRIZE, WHICH WAS AWARDED TO "MORESHET"

..."Moreshet" is today the only magazine in Israel, appearing on a regular basis, which is dedicated to research on the period of the Holocaust, its causes and its history. The 5 issues which have appeared up to this point, reveal a broad, and in part previously unknown picture of the darkest period in the history of our people. Sections of